

Azərbaycan Hüquq Jurnalı

№2-2018
ISSN 1810-9055

Baş redaktor:

h.ü.e.d., professor *Ə.İ.Əliyev*

Redaksiya Heyətinin sədri

h.ü.f.d., dosent *T.İ.Hüseynov*

Baş redaktorun müavini:

h.ü.f.d. *P.A.Bayramova*

Redaksiya Heyətinin üzvləri:

AMEA-nın müxbir üzvü, h.ü.e.d., prof. *M.F.Məlikova*

akademik *L.A.Aleksidze* (Gürcüstan)

h.ü.e.d., prof. *N.H.Cəfərli*

h.ü.e.d., prof. *İ.O.Quliyev*

h.ü.e.d., prof. *Ə.H.Rzayev*

h.ü.e.d., prof. *Ş.T.Səmədova*

h.ü.e.d., prof. *K.N.Səlimov*

h.ü.e.d., prof. *Ə.İ.Sadıqov*

h.ü.f.d., prof. *Z.A.Əsgərov*

h.ü.e.d., prof. *V.A.Vasilyeva* (Ukrayna)

h.ü.e.d., prof. *İ.N.Sopilko* (Ukrayna)

h.ü.e.d., prof. *A.İ.Abdullin* (Rusiya)

h.ü.e.d., prof. *V.A.Avdeyev* (Rusiya)

h.ü.e.d., prof. *G.İ.Xubua* (Almaniya)

h.ü.e.d., prof. *A.M.Əliyev* (Almaniya)

h.ü.f.d., dos. *F.B.Riehl* (Almaniya)

h.ü.e.d., prof. *A.A.Sabitova* (Qazaxstan)

Məsul katib:

h.ü.f.d., dosent *A.N.İbrahimova*

Bu jurnal 2002-2012-ci illər ərzində gənc alim Elçin Qarabalovun redaktorluğu altında dərc edilmiş və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının elmi nəticələrin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısına daxil edilmişdir. E.Qarabalovun vaxtsız vəfatından sonra jurnalın fəaliyyəti dayandırılmışdır. Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin təşəbbüsü ilə jurnalın dərci 2018-ci ildən bərpa edilmişdir. Məqsəd Azərbaycan hüquq elminin inkişafına töhvə vermək və onun beynəlxalq müstəvidə tanınmasına nail olmaqdır.

©Bakı Dövlət Universiteti, Hüquq fakültəsi, 2018

MÜNDƏRİCAT

KONSTITUSİYA HÜQUQU

Mais Əliyev

LAYİQLİ HƏYAT SƏVİYYƏSİ HÜQUQUNUN SOSIAL VƏ HÜQUQİ TƏBİƏTİ: MÜASİR YANAŞMALAR VƏ PERSPEKTİVLƏR .. 4

MÜLKİ HÜQUQ

Firdovsi Qasimov

MÜQAVİLƏ AZADLIĞINA DAİR. BU PRİNSİPİN CONTRA PROFERENTEM PRİNSİPİ İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ (*rus dilində*) ... 15

CİNAYƏT HÜQUQU

Elsevər Muradov, Həbib Cəfərov, İnqilab Şahbazov

CİNAYƏT-HÜQUQİ QADAĞALARIN NÖVLƏRİ 25

DİN VƏ HÜQUQ

Rafiq Nəcəfquliyev

DİNİ EKSTREMİZMƏ ƏKS-TƏSİRİN İNZİBATİ HÜQUQİ TƏNZİMLƏMƏ ƏSASLARININ ASPEKTLƏRİ 33

BEYNƏLXALQ HÜQUQU

Viktor Kamenkov

AVRASİYA İQTİSADI BİRLİYİNDƏ ENERJİ DAŞIYICILARININ HÜQUQİ REJİMİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ (*rus dilində*) 43

Aysel Hacıyeva

Aİ-NİN İNFORMASİYA HÜQUQU SAHƏSİNDƏ TERMINOLOGİYASI VƏ İNFORMASİANIN YAYILMASI FORMASI 56

Xanımana Qafarova

VƏRƏSƏSİZ ƏMLAKIN BEYNƏLXALQ HÜQUQDA HÜQUQİ REJİMİ 63

KONSTITUSIYA HÜQUQU

LAYIQLI HƏYAT SƏVIYYƏSİ HÜQUQUNUN SOSIAL VƏ HÜQUQİ TƏBİƏTİ: MÜASİR YANAŞMALAR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Mayis Əliyev

(*aliyev.mayis@mail.ru*)

h.ü.e.d., Bakı Dövlət Universitetinin

Əmək və ekologiya hüququ kafedrasının professoru

Xülasə

Məqalədə layiqli həyat səviyyəsi hüququnun sosial və hüquqi təbiəti: müasir yanaşmalar və perspektivlər təhlil edilmişdir.

Tədqiqatçının fikrincə, insanın layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququ sosial sferada ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi standartlarını müəyyən edən bir sıra hüquq sahələrinin kompleks institutu kimi çıxış edir. Buna görə də o, müxtəlif sahəvi aidiyyətə malik olan normalar vasitəsi ilə reallaşdırıla bilər.

Müəllif, məntiqi uyğunluğun təmin olunması üçün qüvvədə olan sosial təminat və əmək qanunvericiliyində minimum əmək haqqının əsas əlamətlərindən biri kimi onun "layiqli həyat səviyyəsi təmin edən sosial normativ" olmasının təsbit edilməsini təklid edir.

***Açar sözlər:** insan hüquqları, layiqli həyat səviyyəsi, sosial dövlət, Konstitusiya, sosial ədalət, yaşayış minimumu, beynəlxalq hüquqi standartlar*

Müasir sivil dövlətlərin konstitusiyasında insanın layiqli həyata olan hüququ və dövlətin insanın layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək vəzifəsinin təsbit edilməsinə baxmayaraq, bu hüquqi kateqoriya həm respublikamızda, həm də xarici ölkələrdə elmi və nəzəri cəhətdən kifayət qədər tədqiq edilməmişdir. Təbii ki, bu məsələnin bir və ya bir neçə elmi işdə tədqiq edilməsi mümkün olmasa da, hər halda, bu boşluğu aradan qaldırmağa cəhd göstərmək olar.

Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin, iqtisadi azadlığın, habelə xüsusi mülkiyyətin inkişafı insanın layiqli həyat səviyyəsi haqqında baxışlarının fərdiləşməsinə imkan yaradır. Lakin sosial münasibətlərin universal tənzimləyicisi kimi çıxış edən hüquq bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin yaratdığı şəraitdən istifadə edə bilməyən və minimal stan-

dartlara uyğun səviyyədə özlərini təmin edə bilməyən cəmiyyət üzvlərinin layiqli həyat səviyyəsini təmin etməlidir.

Liberallaşma və makroiqtisadi sabitlik, institusional islahatlar, iqtisadi yüksəlişin artım imkanları və perspektivinin kifayət qədər dəqiqliklə hesablanması şəraitində ölkədə insanların layiqli həyat tərzinin təmin olunması istiqamətində Azərbaycan möhtəşəm uğurlara imza atmışdır. Bu uğurları şərtləndirən əsas amillərdən biri inkişaf yolunda Azərbaycanın özünün hədəflərini düzgün müəyyən etməsi, demokratik, iqtisadi aspektdə bazar münasibətlərinə rəvac verən, sahibkarlığı və çoxmülkiyyətçiliyi dəstəkləyən, sosial müstəvidə isə hər kəsin layiqli həyat səviyyəsini təmin etməyi öhdəsinə götürən bir dövlət ideyasının mövcudluğu idi [2, s. 8].

2009-cu il martın 18-də ümumxalq səsverməsinin referendumun nəticəsi kimi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə edilmiş dəyişikliyə görə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları ilə yanaşı, "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi" də dövlətin ali məqsədləri sırasına daxil edilib. Bu əlavənin Konstitusiyaya da əksini tapması respublikanın maliyyə imkanlarının əhəmiyyətli dərəcədə artması, Prezident İlham Əliyevin iqtisadi siyasət strategiyasında sosialyönümlü məsələlərin prioritet olması ilə şərtlənib [5, s. 7].

Qeyd etmək lazımdır ki, sosial-iqtisadi hüquqların inkişafı ilə paralel olaraq insanın yaşamaq hüququnun məzmunu ilə bağlı təsəvvürlər də əsaslı şəkildə dəyişmişdir. Müasir dövrdə dövlətlərin üzərinə həm də fərdin layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək, yəni yaşamaq hüququnu müəyyən optimal səviyyəyə qaldırmaq tələbi də qoyulmuşdur. Sadəcə olaraq fərdin həyatının toxunulmazlığını təmin etməklə dövlətin vəzifəsi bitmiş hesab edilmir. Dövlət həm də fərdin layiqli yaşayış səviyyəsi qayğısına qalmalıdır [8, c. 33].

İnsanın layiqli həyat səviyyəsi hüququnun elementləri ilk dəfə Fransada 24 iyun 1793-cü ildə qəbul edilmiş "İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqları haqqında" Bəyannamədə öz hüquqi təsbitini tapmışdır. Həmin Bəyannamənin 21-ci maddəsində deyilir: "İctimai qayğı müqəddəs borcdur. Cəmiyyət həm iş axtarmaqla, həm də əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərə yaşayış üçün zəruri vəsaitlər verməklə yoxsulları təmin etməlidir" [7, c. 218].

Y.A.Dmitriyevin fikrincə, bu normada ilk dəfə insan ləyaqətinin hüquqla təmin olunan iki sosial əsasının - cəmiyyət üzvlərinin böyük

əksəriyyətinin normal əmək fəaliyyəti üçün şərait yaratmaq və onlardan asılı olmayan bu və ya digər səbəbdən istehsalda iştirak etmək imkanında olmayan şəxslərə birbaşa sosial yardımın göstərilməsi, onların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi kimi dialektik vəhdətinin əsasları qoyulmuşdur [6, c. 58].

Lakin bu üsulla layiqli həyatın məzmunu deyil, ancaq maddi səviyyəsi təmin edilir. Layiqli həyatın məzmunundan danışdıqda isə, onun mahiyyətinin açılması üçün, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş şəxsi hüquq və azadlıqlara müraciət etmək lazımdır. Bu zaman göstərmək lazımdır ki, konstitusiyanın 46-cı maddəsinin II bəndinə uyğun olaraq, şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Konstitusiyanın III fəslinin digər maddələri, xüsusilə də 71-ci maddə insanın layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququnun realizəsi mexanizmini özündə əks etdirir. Bu isə həmin hüququ insanın hüquqi statusunun əsasını əmələ gətirən kompleks hüquqi təzahür kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Lakin subyektiv hüquq və azadlıqların bu dəsti də insanın layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququnun realizəsi mexanizminin yeganə elementləri deyildir. Hələ XX əsrin əvvəllərində V.S.Solovyev layiqli həyat hüququndan yazarkən göstərirdi ki, bu hüququn məzmunu təkə yaşayış vəsaitləri (yəni qida, paltar, yaşayış yeri) deyil, həm də layiqli fiziki istirahət təmin edilməlidir, ancaq bu şərtlə ki, o öz mənəvi kamilləşməsi üçün də istirahətdən istifadə edə bilsin [9, c. 353-355].

Beynəlxalq hüquqi aktlarda olduğu kimi, respublikamızın qanunvericilik aktlarında da layiqli həyat səviyyəsinin leqal anlayışı verilməmişdir. Bu aktlarda ancaq "yaşayış minimumunun" tərkib elementləri olan qida, paltar, yaşayış yeri və s. müəyyən edilmişdir.

İkinci dəfə öz dövlət müstəqilliyini əldə etmiş respublikamızın 12 noyabr 1995-ci ildə referendum (ümumxalq səsverməsi) yolu ilə qəbul etdiyi ilk konstitusiyasında "layiqli həyat səviyyəsi" termini üç dəfə işlədilmişdir. Birincisi, konstitusiyanın preambulasında Azərbaycan xalqının niyyətlərindən biri kimi "ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq, hamının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi" elan edilmişdir. İkincisi, Konstitusiyanın 12-ci maddəsində layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi göstərilmişdir. Üçüncü dəfə isə bu anlayış "Sosial inkişaf və dövlət" adlanan 16-cı maddənin birinci hissəsində aşağıdakı kimi təsbit edilmişdir: "Azərbaycan dövləti xalqın

və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır” [1].

Belçika konstitusiyasında əsas hüquqlardan biri kimi layiqli həyat səviyyəsi hüququ təsbit edilmişdir. Konstitusiyada birbaşa olaraq göstərilir ki, dövlət öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərə görə ayrı-ayrı vətəndaşlara daha layiqli həyat səviyyəsi hüququ verən qanunlar qəbul edərək, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına və dəyişdirilməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

A.N.İbrahimova bu məsələyə münasibət bildirərək göstərir ki, layiqli həyat səviyyəsi hüququ konstitusional hüquq müstəvisində kompleks hüquq sahəsi kimi təsbit olunmalıdır. İnsan hüquqları bəyannaməsinin 25-ci maddəsindən irəli gələn müddəalara riayət edərək, layiqli həyat səviyyəsinin əsas göstəriciləri olan minimum su, yaşayış yeri, qida, geyim, sağlam ekoloji mühit hüququnu layiqli həyat səviyyəsi hüququnun təmin olunması vasitəsi kimi birbaşa konstitusiyada təsbit etməli və bu hüquqların yaşayış üçün minimum standartları ayrıca normativ hüquqi aktda müəyyənləşdirilməlidir [1, s. 97].

Fikrimizcə, layiqli həyat səviyyəsi məsələsi dövlətin inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq, insanların fizioloji və sosial-mədəni ehtiyaclarına müvafiq surətdə onların ərzaq və qeyri-ərzaq mallarına, eləcə də, müxtəlif xidmətlərə olan tələbatlarının yüksək səviyyədə təmin edilməsi məsələsini özündə əks etdirir. Respublikamızın iqtisadçı alimləri isə göstərirlər ki, cəmiyyət üzvlərinin gəlirləri insanların istehlak standartlarını təmin etmək üçün müəyyən edilmiş orta göstəricilərdən 10-20% yüksək olmalıdır [4, s. 234]. Hesab edirik ki, konstitusiyasında xalqın və vətəndaşın layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qalmağı öhdəsinə götürmüş Azərbaycan dövləti öz iqtisadiyyatını və sosial siyasətini məhz bu istiqamətdə qurmalıdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təklifi ilə, həyat səviyyəsinin ölçülməsində “İnsanın inkişaf indeksindən” istifadə edilir. Bu indeksin qiyməti 0-la 1 arasındadır. İndeksin qiyməti 0,5 olduqda, həyat səviyyəsi aşağı, qiymət 0,5-0,8 olduqda, həyat səviyyəsi yüksək hesab edilir. Bu göstəriciyə əsasən, ən yüksək həyat səviyyəsi Kanadada, Yaponiyada, Fransada və ABŞ-dadır.

Beləliklə, insanın layiqli həyat sürmək hüququ beynəlxalq hüquqi aktlarda təsbit olunmuş layiqli həyat səviyyəsində yaşamaq hüququnda ifadə olunur. Lakin heç bir beynəlxalq hüquqi akt layiqli həyat səviyyəsinə dəqiq anlayış vermir və ancaq onun tərkib elementlərini sadala-

maqla kifayətlənir. Hesab edirik ki, bu aktlarda həmin anlayışın verilməsi heç də məqsədmüvafiq deyil. Ona görə ki, layiqli həyat səviyyəsi müxtəlif ehtiyacların ödənilməsi imkanını özündə əks etdirir. Bu isə, öz növbəsində, hər bir dövlətin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və şəxsin vəziyyətindən birbaşa asılıdır. Azərbaycan dövləti hər bir halda Azərbaycan Respublikası konstitusiyasına uyğun olaraq, sahəvi sosial qanunvericilik aktları əsasında minimum sosial standartları müəyyən etməklə hər bir vətəndaşın və ailənin layiqli həyat səviyyəsində yaşamaq hüququnu təmin etməlidir. İnsanın öz şəxsiyyətini və ləyaqətini qoruyub saxlaması səviyyəsində ehtiyaclarının ödənilməsi isə həyata keçirmək istədiyimiz sosial islahatların son nəticəsi olmalıdır. Bu isə ancaq güclü iqtisadiyyatı olan dövlətdə mümkündür. Lakin hər bir halda, dövlət ümumi daxili məhsulun mühüm hissəsini əhalinin sosial cəhətdən zəif təbəqələrinin layiqli həyat səviyyəsini təmin etməyə yönəltməlidir.

Konstitusiyamızın 12-ci maddəsi layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunmasını dövlətin ali məqsədi kimi qeyd etsə də layiqli həyat səviyyəsi hüququ əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları bölməsində öz əksini tapmamışdır. Bu hüququn konstitusion səviyyədə təsbit olunması həmin hüquq üçün daha üstün təminatlar müəyyən edə bilər. Layiqli həyat səviyyəsini təmin edəcək minimum sosial standartlarının mütləq beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq müəyyənləşdirilməsi baxımından "Minimum sosial standartlar haqqında" qanunun qəbul edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Yaşamaq hüququ yalnız fərdin fizioloji mövcudluğu kimi dərk edilməməli, onun layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququnu da özündə əks etdirməlidir. Hesab edirik ki, layiqli həyat beynəlxalq hüquqi aktlarda təsbit edilmiş bütün insan hüquqları kompleksinin faktiki olaraq reallaşdırılmasını özündə əks etdirən kateqoriya kimi müəyyən edilməlidir. Sosial təminat hüququnun prinsipləri baxımından dövlət sosial təminat sistemində həyata keçirilən islahatlar çərçivəsində sosial təminat qanunvericiliyinin sistemləşdirilməsi, yəni Sosial Təminat Məcəlləsinin qəbul edilməsi cəmiyyətin həyatında mühüm hadisəyə çevrilə bilər. İnsanın layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi qəbul ediləcək həmin normativ aktda sosial təminat sahəsində dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi öz təsbitini tapmalıdır.

Bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə dövlətin sosial fəaliyyəti xüsusi hüquq sahəsi olan sosial hüquqla tənzimlənir. Məsələn, Almaniyada Sosial Məcəllə qüvvədədir. Orada sosial təminatın və sosial güzəştlərin müxtəlif

növləri, sosial yardım formaları haqqında normalar sistemləşdirilmiş şəkildə öz əksini tapmışdır. Bütövlükdə, həmin normalar mahiyyət etibarilə dövlətin aşağıdakıları təmin etmək məqsədinin reallaşdırılmasına yönəlmişdir:

- insanın layiqli həyat səviyyəsini;
- şəxsiyyətin azad inkişafını;
- ailənin müdafiəsini;
- sosial ədaləti;
- sosial müdafiəni.

Vətəndaşın layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə dövlətin iqtisadi imkanları və ictimai gəlirin bölüşdürülməsi üsulu ilə zəmanət verilir. Əmək qabiliyyətini itirmiş şəxslər üçün əsas gəlir mənbəyi sosial ödəmələr, o cümlədən, sosial müavinətlər, əmək qabiliyyətli şəxslər üçün isə əmək haqqı çıxış etdiyinə görə, onların məbləği elə bir həddə müəyyən olunmalıdır ki, həmin şəxslər, ən azı, orta təbəqə səviyyəsində qalsınlar. Ona görə ki, iqtisadçılar göstərir ki, normal cəmiyyətlərdə həmişə 10% kasıb və 10% varlı, 80% isə orta təbəqə olmalıdır [4, s. 222].

Sosial funksiyanın səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi üçün geniş və real imkanlar yaradır. Sosial funksiya vasitəsilə hər bir insan üçün layiqli həyat şəraiti yaradılır, işsizlərin, ahılların, əlillərin, uşaqların, çoxuşaqlı ailələrin sosial müdafiəsi təmin olunur, cəmiyyətdə sosial ədalətin və həmrəyliyin möhkəmlənməsi baş verir.

Sosial yönümlü dövlətdə yardıma möhtac olanlara kömək etmək ilk növbədə dövlətin borcu olmalıdır. Belə tədbirlər layiqli həyat səviyyəsi hüququnun dolğun şəkildə təmin olunmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Bu baxımdan Konstitusiyanın 38-ci maddəsinin II hissəsinə aşağıdakı məzmununda müddəanın əlavə olunması məqsədmüvafiq olardı: "Dövlət yardıma ehtiyacı olanların sosial müdafiəsinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görür".

Məlumdur ki, dövlət beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul olunmuş prinsiplərinə uyğun olaraq hər kəsin heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan və işçinin və onun ailəsinin layiqli həyat səviyyəsini təmin edəcək səviyyədə ədalətli əmək haqqı almaq hüququnu təmin etmək vəzifəsi daşıyır.

Ədalətli əmək haqqı bir sıra xarici ölkələrin konstitusiyalarında nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, İtaliya və Portuqaliya konstitusiyalarında əmək haqqı "əməyin (sərf olunan əməyin) kəmiyyətinə və keyfiyyətinə uyğun gələn və işçinin və onun ailə üzvlərinin layiqli həyat şəraitinin

təmin edilməsi üçün yetərli olan haqq”, İspaniya Konstitusiyasında “işçinin və onun ailə üzvlərinin tələbatlarının təmin edilməsinə kifayət edən haqq”, Slovakiya Konstitusiyasında “layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi üçün yetərli olan haqq” kimi xarakterizə edilir. İrlandiya Konstitusiyasına görə dövlət vətəndaşların öz peşələrini reallaşdırmaqla ev tələbatlarını səmərəli şəkildə təmin etmək üçün vəsait əldə edə bilmələri üçün tədbirlər görür.

“Yaşayış minimumu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.08-ci maddəsinə görə minimum əmək haqqı qanunvericiliklə ixtisassız əməyə və xidmətə görə aylıq əmək haqqının ən aşağı səviyyəsini müəyyən edən sosial normativdir. Həmin qanunun tələbinə görə mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə, idarə və təşkilatlar ixtisassız əməklə məşğul olan işçilərinə əmək haqqını minimum əmək haqqı məbləğindən az olmayaraq ödəməlidir. Göründüyü kimi, burada işçinin ailəsinin ehtiyacları nəzərə alınmamışdır. Lakin, Avropa Sosial Xartiyası minimum əmək haqqının müəyyənləşdirilməsi zamanı işçi ilə yanaşı onun ailə meyarlarının da diqqətə alınmasını əsas şərt və tələb kimi müəyyən edir. Belə ki, Avropa Sosial Xartiyasının 4-cü maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən əməyin ədalətli ödənilməsi hüququnun səmərəli həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə işçilərin əməyinin işçilərə və ailələrinə layiqli həyat səviyyəsini təmin edəcək dərəcədə ödənilməsi hüququnu tanımağı tərəflər öhdəlik kimi götürürlər. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyinin minimum əmək haqqı və ədalətli əmək haqqı ilə bağlı normalarının Avropa Sosial Xartiyasının tələblərinə uyğunlaşdırılması, minimum əmək haqqının müəyyən olunması zamanı işçi ilə yanaşı onun ailəsinin də ehtiyaclarının nəzərə alınması əhəmiyyətli olardı.

Konstitusiyanın 35-ci maddəsinin VI hissəsinə görə hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır. Hesab edirik ki, həmin maddənin aşağıdakı redaksiyada verilməsi daha məqsədmüvafiq olardı: “VI. Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan, özünün və ailəsinin layiqli həyat səviyyəsini təmin edəcək ədalətli haqq almaq hüququ vardır”. Təbii ki, məntiqi uyğunluğun təmin olunması üçün qüvvədə olan sosial təminat və əmək qanunvericiliyində minimum əmək haqqının əsas əlamətlərinin

dən biri kimi onun *“layiqli həyat səviyyəsi təmin edən sosial normativ”* olması təsbit edilməlidir.

Beləliklə, məqalə çərçivəsində aparılmış araşdırma və təhlillər aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir.

1. İnsanın layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququ sosial sferada ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi standartlarını müəyyən edən bir sıra hüquq sahələrinin kompleks institutu kimi çıxış edir. Buna görə də o, müxtəlif sahəvi aidiyyətə malik olan normalar vasitəsi ilə reallaşdırıla bilər.

2. İnsanın layiqli həyat sürmək hüququ beynəlxalq hüquqi aktlarda təsbit olunmuş layiqli həyat səviyyəsində yaşamaq hüququnda ifadə olunur. Lakin heç bir beynəlxalq hüquqi akt layiqli həyat səviyyəsinə dəqiq anlayış vermir və ancaq onun tərkib elementlərini sadalamaqla kifayətlənir. Hesab edirik ki, bu aktlarda həmin anlayışın verilməsi heç də məqsədmüvafiq deyil. Ona görə ki, layiqli həyat səviyyəsi müxtəlif ehtiyacların ödənilməsi imkanını özündə əks etdirir. Bu isə, öz növbəsində, hər bir dövlətin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və şəxsin vəziyyətindən birbaşa asılıdır. Azərbaycan dövləti hər bir halda Azərbaycan Respublikası konstitusiyasına uyğun olaraq, sahəvi sosial qanunvericilik aktları əsasında minimum sosial standartları müəyyən etməklə hər bir vətəndaşın və ailənin layiqli həyat səviyyəsində yaşamaq hüququnu təmin etməlidir. İnsanın öz şəxsiyyətini və ləyaqətini qoruyub saxlaması səviyyəsində ehtiyaclarının ödənilməsi isə həyata keçirmək istədiyimiz sosial islahatların son nəticəsi olmalıdır. Bu isə ancaq güclü iqtisadiyyatı olan dövlətdə mümkündür. Lakin hər bir halda, dövlət ümumi daxili məhsulun mühüm hissəsini əhalinin sosial cəhətdən zəif təbəqələrinin layiqli həyat səviyyəsini təmin etməyə yönəltməlidir.

3. Layiqli həyat səviyyəsini təmin edəcək minimum sosial standartların mütərəqqi beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq müəyyənləşdirilməsi baxımından *“Minimum sosial standartlar haqqında”* qanunun qəbul edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

4. Sosial yönümlü dövlətdə yardıma möhtac olanlara kömək etmək ilk növbədə dövlətin borcu olmalıdır. Belə tədbirlər layiqli həyat səviyyəsi hüququnun dolğun şəkildə təmin olunmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Bu baxımdan Konstitusiyanın 38-ci maddəsinin II hissəsinə aşağıdakı məzmununda müddəanın əlavə olunması məqsədmüvafiq olardı: *“Dövlət yardıma ehtiyacı olanların sosial müdafiəsinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görür”*.

5. “Yaşayış minimumu” haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.08-ci maddəsinə görə minimum əmək haqqı qanunvericiliklə ixtisasız əməyə və xidmətə görə aylıq əmək haqqının ən aşağı səviyyəsini müəyyən edən sosial normativdir. Həmin qanunun tələbinə görə mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə, idarə və təşkilatlar ixtisasız əməklə məşğul olan işçilərinə əmək haqqını minimum əmək haqqı məbləğindən az olmayaraq ödəməlidir. Göründüyü kimi, burada işçinin ailəsinin ehtiyacları nəzərə alınmamışdır. Lakin, Avropa Sosial Xartiyası minimum əmək haqqının müəyyənləşdirilməsi zamanı işçi ilə yanaşı onun ailə meyarlarının da diqqətə alınmasını əsas şərt və tələb kimi müəyyən edir. Belə ki, Avropa Sosial Xartiyasının 4-cü maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən əməyin ədalətli ödənilməsi hüququnun səmərəli həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə işçilərin əməyinin işçilərə və ailələrinə layiqli həyat səviyyəsini təmin edəcək dərəcədə ödənilməsi hüququnu tanımağı tərəflər öhdəlik kimi götürürlər. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyinin minimum əmək haqqı və ədalətli əmək haqqı ilə bağlı normalarının Avropa Sosial Xartiyasının tələblərinə uyğunlaşdırılması, minimum əmək haqqının müəyyən olunması zamanı işçi ilə yanaşı onun ailəsinin də ehtiyaclarının nəzərə alınması əhəmiyyətli olardı.

Konstitusiyanın 35-ci maddəsinin VI hissəsinə görə hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır. Hesab edirik ki, həmin maddənin aşağıdakı redaksiyada verilməsi daha məqsədmüvafiq olardı: “VI. Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan, özünün və ailəsinin layiqli həyat səviyyəsini təmin edəcək ədalətli haqq almaq hüququ vardır”. Təbii ki, məntiqi uyğunluğun təmin olunması üçün qüvvədə olan sosial təminat və əmək qanunvericiliyində minimum əmək haqqının əsas əlamətlərindən biri kimi onun “*layiqli həyat səviyyəsi təmin edən sosial normativ*” olması təsbit edilməlidir.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası/<http://e-qanun.az/framework/897>

2. Ələkbərov F. Əhalinin yüksək sosial təminatının azərbaycan modeli. "Xalq" qəz., Bakı, 2011, 13 oktyabr, № 226, s. 8

3. İbrahimova A.N. Dövlətin sosial funksiyası: hüquqi aspektlər. Dərs vəsaiti. Bakı, 2018

4. Mehbalıyev S.S., İskəndərov R.K. Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi. Bakı: Çarşıoğlu, 2002, s. 234 (544 s.)

5. Prezident İlham Əliyevin sosial dövlət fəlsəfəsi: son 10 ildə həyata keçirilən sosial siyasətin real nəticələri. "Yeni Azərbaycan" qəz., Bakı, 2013, 29 sentyabr, № 181, s. 7

6. Дмитриев Ю.А. Право человека на достойную жизнь как конституционно-правовая категория // Конституционный строй России, 1996, выпуск 3, с. 58 (с. 54-62)

7. Документы истории Великой Французской революции. М.: МУ, 1990, с. 218 (528 с.)

8. Собакин В.К. Правовые аспекты внесения на ратификацию многосторонних международных договоров // Московский журнал международного права, 1997, № 3, с. 33 (с. 31-38)

9. Соловьёв В.С. Оправдание добра. М.: Институт русской цивилизации, Алгоритм, 2012, с. 353-355 (656 с.)

СОЦИАЛЬНАЯ И ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ ПРАВА НА ДОСТОЙНЫЙ ЖИЗНЕННЫЙ УРОВЕНЬ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОЛХОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Маис Алиев

(aliyev.mayis@mail.ru)

д.ю.н., профессор кафедры трудового и экологического права
Бакинского государственного университета

Резюме

В статье исследована социальная и правовая сущность права на достойный жизненный уровень: современные полходы и перспективы.

По мнению исследователя, право на достойный жизненный уровень выступает как комплексный институт некоторых правовых сфер определяющих стандарты правового регулирования общественных отношений в социальной сфере. Поэтому оно может реализоваться посредством норм имеющих различные отраслевую принадлежность.

Для обеспечения логичности, автор предлагает закрепить в действующем трудовом законодательстве и законодательстве о социаль-

ном обеспечении «социальный норматив обеспечивающий достойный жизненный уровень» как одним из основных признаков минимальной оплаты труда.

Ключевые слова: права человека, достойный уровень жизни, социальное состояние, конституция, социальная справедливость, уровень жизни, международные правовые нормы

SOCIAL AND LEGAL ESSENCE OF THE RIGHT TO WORTHY LIVING STANDARDS: MODERN HALF-COURSES AND PROSPECTS

Mais Aliyev

(aliyev.mayis@mail.ru)

Doctor of Laws, Profesor at the Labor and Environmental Law Department
(Baku State University)

Abstract

In article the social and legal essence of the right to worthy living standards is investigated: modern half-courses and prospects.

According to the researcher, the right to worthy living standards acts as kompleksny institute of some legal spheres of the public relations defining standards of legal regulation in the social sphere. Therefore, it can be realized by means of norms having different industry affiliations.

To ensure consistency, the author proposes to fix in the current labor legislation and social security legislation "social norm providing a decent standard of living" as one of the main signs of minimum wage.

Keywords: *human rights, decent living standards, social state, constitution, social justice, living standards, international legal standards*

MÜLKİ HÜQUQ

О СВОБОДЕ ДОГОВОРОВ. СООТНОШЕНИЕ ДАННОГО ПРИНЦИПА С ПРИНЦИПОМ CONTRA PROFERENTEM

Фирдовси Гасымов

(*firdovsi.gasimov@fimsa.az*)

д.ф.п.п., заведующий сектором по надзору за страхованием жизни Палаты по надзору за финансовыми рынками Республики Азербайджан

Резюме

*Настоящая статья посвящена принципу *contra proferentem* в гражданском праве. На конкретных примерах из судебной практики Российской Федерации и Республики Азербайджан приведены примеры применения данного принципа и дана оценка этим решениям. Анализируется соотношение принципа *contra proferentem* с принципом свободы договоров. Показана актуальность и перспективы защиты прав потребителей с использованием данного принципа. Дана оценка слабой стороны договора и необходимость обеспечения ее защиты в рамках договоров со стандартными условиями.*

Ключевые слова: *contra proferentem, свобода договоров, слабая сторона договора, стандартные условия договора.*

В последнее время в средствах массовой информации излагаются всякого рода мнения на правовые темы. Писать на правовые темы и рассуждать об этом стало модно. Зачастую качество публикаций не соответствует не только правовым, экспертным требованиям, но и оставляет желать лучшего с точки зрения обычных требований общих знаний и логики. Можно встретить публикации, где какие-то «эксперты» освещают сложные проблемы, касающиеся правовых аспектов страхования, банковского дела. Люди, далекие от права, дают дилетантские оценки различным сложным правовым определениям. Нарастает проблема правового популизма.

Правовой популизм и его рост наблюдается и в других странах. Недавно, в Москве, в рамках дискуссионного клуба имени За-

мятина обсуждалась данная проблема. В ходе этого обсуждения отмечалось, что «В России настала пора, когда профессиональное юридическое общество должно добиться отмены правового популизма - каких-то поверхностных рассуждений, когда сложные правовые споры и дискуссии, сложнейший выбор правовых векторов развития превращается в набор ничего не значащих лозунгов от неспециалистов». Профессор МГУ им. Ломоносова Леонид Головкин напомнил, что ещё несколько лет назад такая же картина наблюдалась в экономической сфере, но специалистам этой области удалось доказать, что их тема не является доступной любому человеку, без соответствующего опыта и знаний. Профессор отмечает, что дилетантские рассуждения не только очерняют представления о юристах, судах и праве в целом, но и мешают нормальной дискуссии, которая помогает развиваться и науке, и практике [1].

В условиях доступности публикаций во всяких интернет ресурсах различные правовые определения как «презумция невиновности», «обратная сила закона», «суд присяжных», «свобода договора» и тому подобные становятся предметом простых рассуждений и простых выводов. Создаются всякого рода стереотипы.

Об одном из этих определений, о свободе договора, ее пределах и ограничениях данная статья. Свобода договора определенными юристами в рассуждениях, а также порой в правоприменительной практике, преподносится как абсолютная категория. Создается стереотип (даже среди юристов), что стороны договора могут предусмотреть в нем все, что им заблагорассудится и потом, когда возникнет спор, сославшись на согласованность условий договора (просто на подпись другой стороны), решить спор в свою пользу. Наблюдается процесс, когда из одной крайности, советской, где свобода договора максимально ограничивалась, мы переходим в другую крайность, в которой свобода договора преподносится как абсолютная категория.

Конечно же, никто не отрицает, что принцип свободы договора является основополагающим началом частного права. Метод гражданского права основан на диспозитивности. Все нормы договорного права предполагаются диспозитивными, если только из текста нормы или ее смысла не следует их императивность. Диспозитивность нормы заключается в том, что стороны вправе отступить от нормы и согласовать содержание договоров по своему усмотрению. Вместе с тем нужно отметить, что ограничения принципа

свободы договора возможны и законодательные контуры этих ограничений четко очерчены. Ограничение принципа свободы договоров возможно при защите интересов и экономических ожиданий третьих лиц, слабой стороны договора (потребителей), основ правопорядка или нравственности или интересов общества в целом. Существуют так называемые «анклавы императивности» вроде потребительского и трудового права, а также некоторых иных сфер, где не действует принцип свободы договора. Ограничение принципа свободы договора в указанных направлениях сложилось исторически и стало ответом на злоупотребления в данной сфере.

Необходимо отметить, что не всякое условие договора становится частью договора и у различных договоров различный статус. Есть категория договоров со стандартными условиями. К таким относятся договоры, где сторона заранее разработала условия договора и со всеми потребителями (контрагентами) данной услуги заключает их на одинаковых, стандартных условиях. К таким договорам можно отнести договоры страхования, банковского вклада, банковского счета, договоры в сфере услуг телекоммуникации и т.д. Как правило, при заключении данных договоров у потребителя услуг не бывает возможности для согласования каких-то положений договора и потребитель заключает их на уже разработанных другой стороной стандартных условиях, порой, не ознакомившись даже с этими стандартными условиями. Банки, страховые компании, телекоммуникационные компании часто включают в эти условия различные положения об исключении, уменьшении ответственности. В связи с этим в свое время возникла необходимость включения в национальные законодательства императивных норм, ограничивающих возможность применения несправедливых стандартных условий договора. Европейский Союз 5 апреля 1993 года принял Директиву 93/11/ЕЕС «О несправедливых условиях в потребительских договорах». На основании этой Директивы страны, входящие в Союз должны внести в свои законодательства положения о стандартных условиях договора.

Стандартным условиям договора посвящен параграф 3 раздела XX (статьи 417-420) Гражданского Кодекса Республики Азербайджан. Здесь необходимо отметить, что в ГК Республики Азербайджан в первоначальной редакции различные статьи регулировали одну и ту же сферу гражданского оборота потребительских услуг. Это справедливо было отмечено авторами Комментария к

Гражданскому Кодексу Республики Азербайджан (статьи 385-566) Эльчином Гарабаловым и Ильгаром Гурбановым [2]. Ст. 401 ГК Республики Азербайджан под названием «Договор присоединения» и вышеприведенный параграф «Стандартные условия договора» регулировали отношения, когда заранее подготовленные договорные условия предназначены для неоднократного использования. Из-за дублирования различными нормами одних и тех же отношений, ст. 401 ГК Республики Азербайджан Законом от 23 декабря 2003 года «Об изменениях и дополнениях в Гражданский Кодекс Республики Азербайджан» была отменена.

Очень важным, можно сказать, центральным элементом данных положений является законодательное закрепление принципа *contra proferentem* в национальном законодательстве Республики Азербайджан. Этот принцип четко сформулирован в статье 419.2 ГК Республики Азербайджан. Суть данного принципа *contra proferentem* (лат. «против предложившего») заключается в том, что при возникновении спора по различным аспектам договора со стандартными условиями, когда имеется необходимость в толковании различных сомнительных положений договора, этот спор разрешается не в пользу лица, подготовившего договор. То есть, такой спор всегда решается против автора договора.

Здесь укажем, что российский Гражданский Кодекс законодательно не закрепил данный принцип. Но, несмотря на это, высшие судебные органы Российской Федерации выразили свое отношение к данному принципу и это отношение однозначно положительное. Высший Арбитражный Суд РФ в своем уже знаменитом решении от 14.03.2014 года за номером 16 «О свободе договора и ее пределах» указал, что неясные условия договора должны интерпретироваться в пользу слабой стороны договора, то есть потребителя. Профессиональный участник экономических отношений (банк, страховая компания, лизинговая компания) должен относиться к своим обязанностям максимально добросовестно и подготовить договор, где права контрагента будут учтены без всякого рода ущемлений. При неясности условий договора и невозможности установить действительную волю сторон с учетом цели договора, в том числе исходя из текста договора, предшествующих заключению договора переговоров, переписки сторон, практики, установившейся во взаимных отношениях сторон, обычаев, а также последующего поведения сторон договора, толкование судом условий договора

должно осуществляться в пользу контрагента стороны, которая подготовила проект договора либо предложила формулировку соответствующего условия. Верховный Суд РФ также выразил свое отношение к принципу *contra proferentem*. В определении Судебной Коллегии по гражданским делам от 21 апреля 2017 года № 18-КГ-15-47 Верховный Суд, рассматривая страховой спор, решил его в пользу потребителя. Суть спора заключалась в том, что по условиям страхового полиса страховое покрытие давалось рискам «ущерб» и «хищение». Автомобиль истца был похищен и было возбуждено уголовное дело по статье «мошенничество». Страховщик, сославшись на Правила страхования, по которым хищение автомобиля в результате мошеннических действий не является страховым случаем, отказал в выплате страхового возмещения. Верховный Суд РФ, рассматривая спор, решил его в пользу страхователя, указав, что по договору дается покрытие на хищение вне зависимости от его формы и способа. Из-за отсутствия прямого законодательного закрепления принципа *contra proferentem* в российском законодательстве, Верховный Суд сослался на ст. 16 Закона о защите прав потребителей, по которой условия договора, ущемляющие права потребителя по сравнению с правилами, установленными законами или иными правовыми актами Российской Федерации в области защиты прав потребителей, признаются недействительными. Суд указал, что в случае сомнений относительно толкования условий договора, изложенных в полисе и правилах страхования, и невозможности установить действительную общую волю сторон с учетом цели договора должно применяться *contra proferentem* толкование, наиболее благоприятное для потребителя, особенно тогда, когда эти условия не были индивидуально с ним согласованы. [3]

Необходимо отметить, что количество договоров со стандартными условиями у нас и в мире неуклонно растет. В год в Азербайджане заключаются миллионы договоров на основании стандартных условий. Только страховых договоров в 2017-м году было заключено в количестве 2,4 млн. И все они на основании стандартных условий, разработанных либо страховщиком, либо регулятором страхового рынка.

Достаточно часто бывает, что сторона, оказывающая услуги на профессиональной основе (банк, страховая компания, лизинговая компания), включает в тексты этих договоров различного рода сомнительные положения, которые в одних случаях неясны, в дру-

гих случаях их выполнение невозможно, а порой они просто обременительны для потребителя.

Необходимо отметить, что принцип *contra proferentem* стал применяться и нашими судами. Вот одно из решений Бакинского Апелляционного Суда. Спор был по страхованию, страховая компания отказала в выплате застрахованному лицу, сославшись в том числе на то, что случай не является страховым. Застрахованное лицо взяло кредит в банке и застраховало свою жизнь и трудоспособность в страховой компании. По условиям заключенного договора покрывалась смерть застрахованного лица или его постоянная полная потеря трудоспособности с получением инвалидности. Как известно, в данной сфере у нас действуют утвержденные регулятором 23 сентября 2014 года «Единые правила страхования жизни заемщика на случай смерти и потери трудоспособности». На основании этих правил страховщиками заключаются договоры страхования с физическими лицами, по которым страховая сумма и срок страхования равны кредитной сумме и сроку кредитного договора. Так вот, застрахованное по этим Правилам лицо в течение действия договора стало инвалидом первой группы, инвалидность была определена сроком на два года. В решении Врачебно - Социальной Экспертной Комиссии было указано, что обследуемый также нуждается в посторонней помощи. Позиция страховой компании основывалась на том, что страхователь получил не постоянную, а срочную потерю трудоспособности. Нужно отметить, что в Единых правилах не говорится о каких бы то ни было ограничениях и отказах в выплате из-за срочности инвалидности, это условие было внесено дополнительно в полис страховщиком. Суд пришел к выводу, что формулировки договора по вопросу постоянности потери трудоспособности нечеткие. Суд удовлетворил апелляционную жалобу страхователя и взыскал со страховой компании страховую сумму. Для вынесения решения Суд сослался на ст. ст. 419, 420 ГК АР, что при неясности стандартных условий договора, данные условия должны толковаться не в пользу профессионального участника гражданского оборота, т.е. страховой компании. Суд справедливо решил, что условие страхового полиса (договора) о страховой выплате только в случае постоянной инвалидности исключает страховую выплату в большинстве случаев и делает зависимой страховое покрытие от неопределенного условия. На основании Гражданского Кодекса (ст. 419) необычные по форме

условия стандартных условий договора не становятся частью договора. [4]

Здесь очень важно определиться с «необычными положениями» стандартных условий. Что означает «необычность положений»? Какие положения договора можно считать необычными? В нашем ГК это понятие не раскрывается. Гражданский Кодекс Германии под «необычными положениями» подразумевает те условия, которые для среднего потребителя являются неожиданными.

Нужно указать, что в сфере страхования часто можно сталкиваться с недобросовестно составленными договорами. Несмотря на утвержденные и согласованные Правила страхования, страховщики в тексты конкретных договоров включают положения об исключении ответственности. В последнее время это массово можно проследить по договорам в сфере страхования жизни и трудоспособности заемщика. По этому классу страхования в Республике Азербайджан действуют, как выше указывалось, утвержденные регулятором «Единые правила страхования жизни заемщика на случай смерти и потери трудоспособности». Так вот на основании данных Правил страховая сумма и срок страхования должны быть равны кредитной сумме и сроку кредитного договора. Договор может быть заключен в двух вариантах: 1) либо по устойчивой, не меняющейся, страховой сумме; 2) либо по уменьшающейся страховой сумме. В первом случае страховая сумма в период действия страхового договора не меняется, во втором случае страховая сумма по мере погашения кредита на основании графика погашений кредита уменьшается. Страховая выплата по договорам на основании этих Правил всегда производится на основании графика погашения по кредитному договору. По первой модели (устойчивой страховой суммы) долг застрахованного лица на момент смерти погашается банку, остальная сумма выплачивается наследникам умершего застрахованного лица. Во втором случае (уменьшающейся страховой суммы) погашается долг банку по кредитному графику и договор прекращается досрочно. Страховые компании, несмотря на стандартные условия, разработанные регулятором страхового рынка, включают в тексты страховых полисов условия о меньшей, чем кредитная сумма, сумме договора или уменьшают по сравнению с кредитным сроком, срок страхования. В результате страховщики приобретают сверхприбыли, а страховое покрытие в заниженном в разы виде превращается в фикцию. И все это проис-

ходит несмотря на то, что страховая премия берется за весь период кредита, а страховой тариф исчисляется из кредитной суммы. Все это является вопиющим обманом потребителя. Таким образом одна из сторон договора злоупотребляет своим доминирующим положением и включает в тексты договоров явно несправедливые и несбалансированные положения. Эти споры, безусловно, должны решаться в пользу слабой стороны договора, т.е. потребителя и при решении споров нужно применять толкование *contra proferentem*.

Вышеприведенные примеры показывают, что принцип *contra proferentem* прокладывает путь в правоприменительной практике и широко стал использоваться судами. Это можно только приветствовать. Таким образом, экономические субъекты, действующие на рынке на профессиональной основе, должны более осмотрительно, дисциплинированно и ответственно относиться к разработке стандартных условий договоров. В противном случае все разногласия, нестыковки, ущемляющие права потребителя положения договора в будущем будут толковаться против профессионального участника. И они, оказывающие банковские, страховые, лизинговые услуги, лица, не смогут сослаться на свободу договора, так как в данном случае этот принцип не будет действовать. А будет действовать принцип *contra proferentem*. Принцип свободы договора здесь ограничивается из соображений защиты слабой стороны договора. Нормы потребительского законодательства сугубо императивны и не допускают отступлений от них в сторону ухудшения положения потребителя. Свобода договора не может носить безграничный характер и приводить к существенному нарушению интересов контрагента.

Необходимо отметить, что принцип *contra proferentem* превращается в центральный инструмент борьбы с несправедливыми условиями потребительских договоров и защиты слабой стороны договора. Наличие такого мощного инструмента необходимо в современных условиях интенсивного рыночного оборота, ведь закон не в состоянии пресечь все злоупотребления договорной свободой.

Ссылки:

1. http://vsrf.ru/press_center/mass_media/26560/
2. Комментарий к Гражданскому Кодексу Азербайджанской Республики. Статьи 385-566. Э.Гарабалов, И.Гурбанов., 2004, с. 125
3. <http://vsrf.ru/documents/thematics/26305/>

4.[http://bakuappealcourt.gov.az/uploads/images/document/%C4%B0%C5%9F_%E2%84%96_2\(103\)-5457-2015_de8e0ddf2150822d8f6dee148e079d49.pdf](http://bakuappealcourt.gov.az/uploads/images/document/%C4%B0%C5%9F_%E2%84%96_2(103)-5457-2015_de8e0ddf2150822d8f6dee148e079d49.pdf)

MÜQAVİLƏ AZADLIĞINA DAİR. BU PRİNSİPİN CONTRA PROFERENTEM PRİNSİPİ İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Firdovsi Qasimov

(firdovsi.gasimov@fimsa.az)

h.ü.f.d., Azərbaycan Respublikası Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının Həyat Sığorta Nəzarəti Sektorunun müdiri

Xülasə

Məqalədə mülki hüquqda contra proferentem prinsipinin mövcudluğuna həsr olunur. Rusiya Federasiyasının və Azərbaycan Respublikasının məhkəmə təcrübəsində bu prinsipin tətbiqi nümunələri təhlil edilir və bu qərarların qiymətləndirilməsi aparılır. Müqavilə contra proferentem prinsipinin müqavilə azadlığı prinsipi ilə əlaqəsi təhlil edilir. Bu prinsipdən istifadə etməklə istehlakçının hüquqlarının qorunmasında aktuallığı və perspektivləri qarşıya qoyulur. Müqavilənin zəif tərəfinin qiymətləndirilməsi və standart şərtlərlə müqavilələr çərçivəsində həmin müqavilələrin qorunmasının təmin edilməsi zərurəti göstərilir.

Açar sözlər: contra proferentem, müqavilə azadlığı, müqavilənin zəif tərəfi, müqavilənin standart şərtləri.

ABOUT FREEDOM AGREEMENTS. CORRELATION OF THIS PRINCIPLE WITH THE PRINCIPLE OF CONTRA PROFERENTEM

Firdovsi Gasimov

(firdovsi.gasimov@fimsa.az)

Ph.D, Head of the Life Insurance Supervision Sector of the Financial Markets Supervision Chamber of the Republic of Azerbaijan

Summary

This article is devoted to the principle of contra proferentem in civil law. With specific examples from the judicial practice of the Russian Federation and the Republic of Azerbaijan, examples of the application

of this principle are given and an assessment of these decisions is given. The correlation of the principle of contra proferentem with the principle of freedom of contracts is analyzed. The relevance and prospects of consumer protection using this principle are shown. An assessment of the weak side of the contract and the need to ensure its protection under contracts with standard conditions are given.

Keywords: contra proferentem, freedom of contract, weak side of the contract, standard terms of the contract.

CİNAYƏT HÜQUQU

CİNAYƏT-HÜQUQİ QADAĞALARIN NÖVLƏRİ

Elsevər Muradov

(elsever.muradov.1982@inbox.ru)

h.e.f.d, Bakı Dövlət Universitetinin
Cinayət hüququ və kriminologiya
kafedrasının dosent əvəzi

Həbib Cəfərov

(hcəfarov@bk.ru)

h.e.f.d, Bakı Dövlət Universitetinin
Cinayət hüququ və kriminologiya
kafedrasının dosent əvəzi

İnqilab Şahbazov

(inqilab.shahbazov@azescience.org)

London İqtisadiyyat və Siyasi Elmlər Məktəbində
Ədliyyə Sistemi üzrə magistrant

Xülasə

Hüquq ədəbiyyatına nəzər yetirsək, hüquqi qadağaların bir neçə təsnifinin nəzərdə tutulduğunu müşahidə edə bilərik. Məqalədə müxtəlif hüquq alimlərinin hüquqi qadağalara yanaşması və qadağaların təsnifatlandırılmasına dair yanaşmaları müzakirə edilir. Hər bir yanaşmanın üstün cəhəti və çatışmamazlıqları diqqətə çatdırılır ki, bu da hər bir nəzəriyyə barədə daha dolğun fikrin təqdim edilməsinə xidmət edir.

***Açar sözlər:** cinayət hüququ; hüquqi qadağaların növləri; cinayət hüququnun funksiyası; dispoziisiya; qadağa*

Hüquq nəzəriyyəsində hüquqi qadağaların bir neçə təsnifi nəzərdə tutulur. Spesifik hüquqi göstəriş kimi cinayət-hüquqi qadağaların ümumnəzəri təsniflərin bir neçəsini qeyd edək.

O.S.İoffe göstərirdi ki, qadağalar öz məzmununa görə ümumi və xüsusi kimi növlərə bölünürlər. Ümumi qadağa zamanı bütün şərtlərə əməl olunmalıdır, ... yalnız hər hansı davranışdan çəkinməni nəzərdə tutur. Xüsusi qadağa zamanı isə, dəqiq şəkildə müəyyən şərtlərə riayət olunmalıdır. Çünki xüsusi qadağa yalnız müəyyən konkret şəraitdə

yetinə yetirilməlidir, həm hərəkət, həm də hərəkətsizliklə bağlı olur [6, s.16]. Hesab edilir ki, bütün cinayət-hüquqi qadağalar öz məzmununa görə ümumilərin sırasına aiddirlər.

Öz funksional təyinatına görə A.Q.Bratko sözün geniş və dar məna-larında və ya implisit və eksplisit qadağaları fərqləndirir. İmplicit qadağa sözün geniş mənasında preventiv funksiyanı yerinə yetirir. Çünki onun məzmunu hüquq normasında açılır. Onun bu funksiyası əsas yox, köməkçi kimi çıxış edir. Preventiv funksiya əsas mənanı o zaman qazanır ki, qadağa hüquq normasının müstəqil növünə ayrılır [2, s.90,34]. Sözün dar mənasında hüquqi qadağa (eksplisit qadağa) məhz qadağanedici normada nəzərdə tutulur. Hüquqi qadağaların bu təsnifi elmdə birmənalı şəkildə qəbul edilmir. M.M.Sultıqov və A.Q.Bratko hesab edir ki, hüquqi qadağaların bu təsnifatında hüquqi qadağanın özü, onun sosial və funk-sional təyinatı açılır [17, s.50]. S.S.Alekseyev hesab edir ki, qadağaların bu şəkildə geniş şərh çətin ki, kifayət qədər əsas malik olsun [1, s.53]. Hüquqi tənzimləmə metodunun strukturunda vasitə kimi qadağa qanunverici tərəfindən yalnız qadağanedici hüquq normalarında onların dispoziyalarının formalaşdırılması zamanı istifadə edilir. İstənilən hüquq normasının onda nəzərdə tutulan tələblərin pozulmasından çəkin-mək vəzifəsini ehtiva etməsi fikri ilə razılaşımaq çətinidir. T.E.Komarova göstərir ki, qadağaların eksplisit və implecit kimi təsnif edilməsi kifayət qədər şərtidir [8, s.12]. Bununla belə bu təsnifə əsaslanaraq, Azərbaycan Respublikasının CM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulan bütün cinayət-hüquqi qadağaları eksplisit qadağaların sırasına aid etmək lazımdır.

Hüquqi informasiyanın xarakterinə və həcminə görə A.Q.Bratko qadağaları iki qrupa bölür. Birinci qrupa o qadağalar aid edilir ki, onlar qadağan edilmiş davranış haqqında informasiyanı nəzərdə tuturlar. İkinci qrupa isə, dispoziyalarında ümumiyyətlə heç bir informasiya nəzərdə tutulmayan və ya minimal dərəcədə nəzərdə tutulan qada-ğanedici normalar aiddir. Belə qadağanedici normaları elementar (ən sadə) da adlandırmaq olar. Belə qadağaların xüsusiyyəti ondadır ki, onlar bir qayda olaraq normativ aktların maddələrində ifadə edilmirlər, yalnız nəzərdə tutulurlar. Alimin fikrincə, elementar qadağaların böyük hissəsi cinayət hüququnda mövcud olur. Onlar müəyyən əməllər aid-dirlər – oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq və s. Belə normaların dispo-zisiyası minimal informasiya nəzərdə tutur. Belə normaların məzmunun-dan aydın olur ki, öldürmək, talamaq və s. olmaz [2, s.35,90]. Qeyd edi-lən nümunə tam da qanəedici görünür. Həqiqətən də cinayət hüququn-

da bir sıra cinayət-hüquqi qadağaları ayırmaq olar. Yuxarıdakı təsnifat nöqteyi-nəzərindən məsələn, adam oğurluğunu elementar qadağaların sırasına aid etmək olar. Azərbaycan Respublikasının CM-in 144-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş “adam oğurluğunu” özündə ehtiva edən cinayət-hüquqi qadağa məzmununa görə sadədir, yəni burada cinayətin əlamətləri açılmır. Bir çox xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliyi adam oğurluğuna görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində olduğu kimi onların da qanunvericiliyində “adam oğurluğunun” anlayışı verilmir. Bu anlayış hüquq nəzəriyyəsi tərəfindən işlənib hazırlanır [13, s.104].

Müxtəlif hüquqi qadağaların imperativlik dərəcəsinə görə A.Q.Bratko qadağanediciləri normaları mütləq və nisbi normalara ayırmağı təklif edir. Mütləq hüquqi qadağalar tam şəkildə heç bir istisna nəzərdə tutmadan hər hansı bir davranış növünü qadağan edirlər. Belə qadağalar son dərəcə qəti xarakter daşıyırlar. Mütləq qadağadan fərqli olaraq, nisbi qadağa fəaliyyət göstərmir və hüquq normasının hipotezasında göstərilən bir sıra halların mövcudluğu zamanı meydana gəlirlər. Nisbi qadağanediciləri normanın dispozisiyası özündə iki mikroqaydanı – əsas və qeyri-əsas nəzərdə tutur. Əsas qadağanı, qeyri-əsas isə, icazəni (əsasdan istisnayı) nəzərdə tutur [2, s.39-49,91]. M.M.Sultıqov bu təsnifatı qəbul edərək, onu Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsindən gətirdiyi nümunələrlə işıqlandırır. Alim göstərir ki, qəsdən adam öldürmənin nisbi-hüquqi qadağaların sırasına aid edilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının CM-in 149 və 217-ci maddələrində nəzərdə tutulan qadağalar mütləq qadağaların sırasına aiddirlər. Çünki zəruri müdafiə aktının həyata keçirilməsi nəticəsində fərdin həyatdan məhrum edilməsi faktiki olaraq qəsdən adam öldürmə sayılsa da hüquqazidd deyildir [17, s.58-60]. Hesab edilir ki, bu təsnifat qadağanediciləri hüquq normasının strukturunun xüsusiyyətləri əsasında qurulur və spesifik hüquqi göstərişlərdə olduğu kimi cinayət-hüquqi qadağalara tam olaraq tətbiq edilmir. Qadağanediciləri cinayət hüquq normasının dispozisiyası həmişə özündə yalnız qadağanı ehtiva edir. Bu qaydadan istisnalar Azərbaycan Respublikasının CM-in Ümumi hissəsinin normalarında və ya Azərbaycan Respublikasının CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin bir sıra qeydlərində ifadə olunurlar [11, s.68-70]. Qadağaların ünvanlandığı subyektlərdən asılı olaraq B.L.Nazarov ümumi və xüsusi qadağaları ayırırdı. Ümumi qadağalar hüququn bütün subyektlərinə, xüsusi qadağalar isə, şəxslərin müəyyən qrupuna yönəlmişdir [15, s.282]. Hüquqi qadağaların bu təsnifatı çərçivələrində T.E.Komarova hamıya və hər kəsə, yəni istə-

nilən subyektə ünvanlanan universal qadağalar və konkret subyektlərə ünvanlanan xüsusi qadağalar haqqında danışmağı təklif edir(9,s.16). Nəzəriyyədə hüquqi qadağaları onların ünvanlandığı subyektlərdən asılı olaraq təsnif etmək təklif edilir. Lakin cinayət-hüquqi qadağalara müvafiq olaraq bu təsnifat tam şəkildə tətbiq edilə bilən hesab edilmir, çünki Azərbaycan Respublikasının CM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulan cinayət-hüquqi qadağalar subyektlərin vahid dairəsinə ünvanlanır. Alimlər arasında cinayət-hüquqi qadağaların ünvanlandığı şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsi haqqında mübahisə mövcuddur. Belə ki, N.A.Lopaşenko göstərir ki, cinayət qanununun yurisdiksiyası altına düşən bütün şəxslərə – anlaqlı (bir sıra hallarda anlaqsız da), dövlətin vətəndaşı və əcnəbi, üzərinə xüsusi subyekt əlamətləri qoyulmuş və qoyulmamış cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmış bütün şəxslərə cinayət-hüquqi qadağalar ünvanlanır [12, s.28]. Bir sıra alimlər digər mövqeyi dəstəkləyirlər. Belə ki, V.K.Duyunov cinayət-hüquqi təsiri müəyyən edərək göstərir ki, bu cinayət törətmiş şəxslərə ünvanlanan məqsədyönlü cəza-tərbiyəvi-preventiv və qeyri-sabit adlandırılan vətəndaşlara yönələn preventiv təsirdir [5, s.28]. A.V.Naumov yazır ki, cinayət-hüquqi qadağa faktiki olaraq cəmiyyətin bütün üzvlərinin yox, onun bir hissəsinin davranışını nizama salır. Daha sonra alim müxtəlif illərdə həyata keçirilən kriminoloji tədqiqatların nəticələrini qeyd edir. Belə ki, bu tədqiqatlarda bu qrupun nisbi sayını müəyyənləşdirməyə cəhdlər edilirdi [16, s.14].

M.M.Sultıqov ümumi və konkret qadağanedici göstərişləri ayırmağı təklif edirdi. Ümumi qadağalar konkretlərdə göstərilirlər [17, s.53]. Bu təsnifat hüquq normalarının və müvafiq hüquqi qadağaların ümumiyyə və xüsusiyyə bölgüsü kontekstində hüquq nəzəriyyəsinə uyğun olaraq heç bir yenilik gətirmir [1, s.6,90,93,99]. T.V.Klenova cinayət-hüquqi qadağaları analoji şəkildə təsnif etməyi təklif edirdi [7, s.40-49]. V.A.Navrotski mahiyyətinə görə yuxarıda göstərilən təsnifatı əsas götürərək ümumi və xüsusi ilə yanaşı, həm də ümumi qadağalardan törəməyən və qəsdin məhdud dairəsinə şamil edilən cinayət qanunvericiliyinin kazuistik normalarını ayırmağı təklif edirdi [14, s.123]. Hesab edilir ki, cinayət-hüquqi qadağaların bu üçhəlqəli təsnifatı böyük dərəcədə cinayət qanunvericiliyi çərçivələrində mövcud reallıqları əks etdirir.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi qadağaların nəzərdən keçirilən təsniflərinin əksəriyyəti kifayət qədər şərti xarakter daşıyır. Cinayət hüquq elmində spesifik hüquqi göstərişlər kimi cinayət-hüquqi qadağaların xüsusi təsnifləri təklif edilir.

V.M.Qalkin və M.İ.Blum hesab edirdilər ki, nəzəri cəhətdən müəyyən növ cinayəti törətməmək öhdəliyi müəyyən edən konkret qadağanı və bütün cinayətlərə şamil edilən ümumi qadağanı fərqləndirmək olar [3, s.5]. Cinayət-hüquqi qadağaların qeyd edilən təsnifi yaşama hüququna malikdir, praktiki baxımdan tətbiqi hüququna malik deyil. Lakin onun müəllifləri bunun tətbiqi mümkünlüyünü qeyd edirdilər.

N.D.Durmanov "təmiz" cinayət-hüquqi hesab edilən və digər hüquq sahələrinin qadağalarını təkrarlamayan bir sıra cinayət-hüquqi qadağaların mövcudluğuna dair fikir söyləyirdi [4, s.10]. Buna əsaslanaraq ifadə formasından asılı olaraq cinayət-hüquqi qadağaları konkretləşdirilmiş və konkretləşdirilməmiş qadağalara bölmək olar. Konkretləşdirilmiş cinayət-hüquqi qadağa adı altında bütün əlamətlərinin cinayət qanununda təsbit edildiyi qadağanedici cinayət-hüquq normasında nəzərdə tutulan özü-özünü təmin edən qadağanı başa düşmək lazımdır. Konkretləşdirilməmiş cinayət-hüquqi qadağa adı altında ayrı-ayrı əlamətləri digər normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulan blanket qadağanedici cinayət-hüquq normasında ifadə edilən qadağanı başa düşmək lazımdır.

Hesab edilir ki, cinayət-hüquqi qadağaları onların strukturundan və məzmunundan asılı olaraq təsnif etmək olar.

Cinayət-hüquqi qadağaları strukturundan asılı olaraq faktiki və formal-hüquqi qadağalara təsnif etmək olar. Formal-hüquqi qadağa – formal cəhətdən hüquq normasının sanksiyası ilə bağlılıqda olan (yəni sanksiya hər bir qadağaya müvafiqdir) Azərbaycan Respublikasının CM-in Xüsusi hissəsinin maddəsində nəzərdə tutulan cinayət-hüquqi qadağadır. Əsas cinayət tərkiblərinin modellərini nəzərdə tutan ilkin formal-hüquqi qadağaları və ağırlaşdırıcı və yüngülləşdirici cinayət tərkiblərinin modellərini nəzərdə tutan birincilərə müvafiq ikincidərəcəli qadağalar. O cümlədən, sadə adam öldürməni, həmçinin ağırlaşdırıcı və yüngülləşdirici adam öldürmələrin bütün növlərini adam öldürmənin formal-hüquqi qadağaları kimi nəzərdən keçirmək olar. Faktiki qadağa formal-hüquqi qadağadan daha genişdir. Faktiki qadağa özünə həm bütün formal qadağaları (birincini və ikincini), həm də başa çatmayan cinayətlərin qadağalarını daxil edir. Hesab edilir ki, cinayət-hüquqi qadağaların bu təsnifi cinayət qanununun modelləşdirilməsi prosesini optimallaşdırmağa kömək edə bilər.

A.Y.Koşalev göstərir ki, cinayət hüququnun mühafizəedici funksiyası adətən müəyyən növ əməllərin törədilməsinə cinayət-hüquqi qadağa və ya "qadağan edilmiş" nəticə ilə bağlılıqda olan istənilən əməlin törə-

dilməsinə cinayət-hüquqi qadağa vasitəsilə həyata keçirilir [10, s.70-71]. Bu cür təsnifat normativ-hüquqi göstəriş kimi cinayət-hüquqi qadağanın məzmununun qiymətləndirilməsinə əsaslanır.

Yuxarıda göstərilən təsnifatlat əsasında deyə bilərik ki, cinayət hüquq elmində cinayət qanununun qurulmasının optimallaşdırılması məqsədləri üçün praktiki əhəmiyyətə malik cinayət-hüquqi qadağaların müəllif təsnifləri təklif edilir.

İstinadlar:

1. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М.: Юрид. лит., 1989, 288 с.
2. Братко А.Г. Запреты в советском праве / Под ред. Н.И.Магузова. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1979, 92 с.
3. Галкин В.М., Блум М.И. Уголовно-правовой запрет // Вопросы борьбы с преступностью на современном этапе. Рига, 1978, 197 с.
4. Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1967, 310 с.
5. Дуюнов В.К. Уголовно-правовое воздействие: теория и практика. М.: Научная книга, 2003, 520 с.
6. Иоффе О.С. Юридические нормы и человеческие поступки // Актуальные вопросы советского права. М.: Юрид. лит., 1964 Вып. 36.
7. Кленова Т.В. Общие и специальные запреты в уголовно-правовом регулировании // Уголовная политика и совершенствование законодательства. Межвузовский сборник научных трудов. Кемерово: Изд-во Кемер.ун-та, 1992.
8. Комарова Т.Е. Некоторые вопросы теории запретов в гражданском праве // Законодательство. 2007, 43с.
9. Комарова Т.Е. Функции запретов в механизме гражданско-правового регулирования: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2008, 255с
10. Кошелева А.Ю. Структура науки уголовного права // Закон и право. 2010 №11.
11. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – 2-е изд., перераб. и доп. М.:Юристь, 2004, 304с.
12. Российское уголовное право. Общая часть: учебник / под ред. Н.А.Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 201, 338с.

13. Маркунцов С.А. Осознание уголовно-правовых запретов в структуре уголовной ответственности несовершеннолетних. / Под общ. ред. А.Э.Жалинского. М.: ИД «Юриспруденция», 2007, 106с.

14. Навроцкий В.А. Общие, специальные и казуистические уголовно-правовые нормы // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Шестой Международной научно-практической конференции 29-30 января 2009 г. – М.: Проспект, 2009.

15. Назаров Б.Л. Социалистическое право в системе социальных связей. Развитие взглядов на основные внутренние и внешние связи социалистического права. М.: Юрид. лит., 1976, 312с.

16. Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т. 1 Общая часть. – 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юрид. лит., 2004, 496с.

17. Султыгов М.М. Запрет как метод правового регулирования: Дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 1996, 150с.

ВИДЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ЗАПРЕТА

Эльсевяр Мурадов

(elsever.muradov.1982@inbox.ru)

д.ф.п.п., доцент кафедры уголовного права и криминологии
Бакинского государственного университета

Габиб Джафаров

(hcafarov@bk.ru)

д.ф.п.п., доцент кафедры уголовного права и криминологии
Бакинского государственного университета

Ингилаб Шахбазов

(inqilab.shahbazov@azescience.org)

магистрант по системе правосудия Лондонской школы
экономики и политических наук

Резюме

Если обратить внимание на юридическую литературу, мы заметим несколько классификаций юридического запрета. В статье рассматриваются отношения различных ученых относительно юридического запрета, а также отношения к классификации запретов. Приводится во внимание как положительные, так и отрицательные стороны каждого подхода, что служит для получения более полных знаний о каждой теории.

Ключевые слова: уголовное право; виды уголовно-правового запрета; функции уголовного права; диспозиция; запрет.

THE CLASSIFICATION OF CRIMINAL LAW BASED ON CERTAIN CHARACTERISTICS

Elsevar Muradov

(elsever.muradov.1982@inbox.ru)

Ph.d, Lecturer of the department of Criminal law and Criminology
(Baku State University)

Habib Jafarov

(hcafarov@bk.ru)

Ph.d, Lecturer of the department of Criminal law and Criminology
(Baku State University)

Inqilab Shahbazov

(inqilab.shahbazov@azescience.org)

Azerbaijan Science Association, MSc in
Criminal Justice System, London School of Economics
and Political Science

Abstract

According to the legal philosophy, criminal law is classified into a number of types. The opening paragraphs discusses different classifications provided by a variety of legal scholars. While strengths of each approach are mentioned, their shortcomings are discussed as well, thus, providing a rounded view of prominent theoretical standpoints in relation to the classification of criminal law.

Keywords: *criminal law; classification; legislative function; criminal disposition; prohibition*

DİN VƏ HÜQUQ

DİNİ EKSTREMİZMƏ ƏKS-TƏSİRİN İNZİBATİ-HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏ ƏSASLARININ BƏZİ ASPEKTLƏRİ

Rafiq Nəcəfquliyev

(*admin_74@inbox.ru*)

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası

Xülasə

Bu maddədə aparılan tədqiqat xüsusilə dini ekstremizmin təhlükəsinin qarşısını almaq və aradan qaldırmaq üçün inzibati və hüquqi tənzimlənmənin təhlili məqsədini daşıyır.

Müəllifin fikrincə, terrorizmlə din ilə əlaqəsi şişirdilmişdir. Təəssüf ki, İslam ən çox dini digər dinlər arasındadır. Tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında müxtəlif dinlərin mövcudluğu üçün şərait yaradılıb. Bu müsbət vəziyyətin əsas səbəbləri əhalinin tarixi inkişafı, coğrafi yeri və etnik tərkibini əhatə edir. Dini ayinlər Azərbaycan Respublikasının ən yüksək dəyərlər səviyyəsində saxlanılır. Azərbaycan Respublikasında etnik, dini tolerantlıq qorunan bir cəmiyyət kimi formalaşdırılır.

Ölkənin baş verdiyi səbəb və şərtlər, eləcə də ölkədə yuxarıda göstərilən mənfi hadisələrin yayılması müvafiq inzibati və hüquqi qaydalarla müəyyənləşdirilir və aradan qaldırılır.

Açar sözlər: *ekstremizm, terror, din, qanun, dövlət, cəmiyyət, təhlükəsizlik, hüquqi tənzimləmə, İslam, dini qurumlar.*

Cəmiyyətin hər bir üzvü üçün xüsusi önəm kəsb edən təhlükəsizlik əksər vaxtlarda bir sıra neqativ təzahürlərin qəsd obyektinə çevrilir. Təbii ki, cəmiyyətin təhlükəsizliyinə aid edilən ictimai və milli təhlükəsizlik özü-özlüyündə deyil, dövlətin aidiyyəti orqanlarının həyata keçirdiyi müvafiq fəaliyyət hesabına təmin olunur. Hüquqi doktrinadan məlumdur ki, təhlükəsizlik bir vəziyyət kimi cəmiyyətin mövcudluq şərtidir. Qeyd edilməsi vacibdir ki, XXI əsrin gəlişi ilə cəmiyyətləri narahat edən sosial təhlükələr içərisində ekstremizm, separatizm, terror kimi neqativ təzahürlər xüsusilə narahatçılıq yaradır. Bu narahatçılığın əsas səbəbləri sırasında müasir dövrdə dünyada insanların məhv edilməsinə, müxtəlif dərəcəli xəsarət almalarına, habelə dövlətlərin və cəmiyyətlərin sarsıtılmasına yönələn terror aktlarının və müxtəlif məzmunlu münaqişələrin böyük qisminin arxasında radikal dini qrupların dayanması kimi fakt-

ların adı çəkilir. Diqqət çəkən məqamlardan biri də budur ki, cəmiyyətlərdə ictimai və milli təhlükəsizliyin pozulmasına səbəb olan ekstremizm, separatizm və terrorçuluğun dini zəmində baş verməsi fikri digər mövqeləri az qala üstələyir.

Son on ildə müasir geosiyasi məsələlər ətrafında aparılan qlobal müzakirələrdə ideoloji təbliğat vasitəsi kimi "İslam terroru" terminindən istifadə edilməsi də narahatçılıq yaratmaya bilməz. Azərbaycanda yaşayan orta və yaşlı nəsillik dən XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq buna oxşar fikirləri eşitməyə başladılar. Belə ki, keçmiş SSRİ-də ekstremizm və terror aktları ilə əlaqədar verilən məlumatlar içərisində "qafqaz mənşəli şəxs" və ya "müsəlman kəslər" terminindən geniş istifadə edilməyə başlandı. Həmin dövrdən başlayaraq keçmiş SSRİ ərazisi olan Rusiya SSR-də, daha sonra isə özünü SSRİ-nin siyasi və hüquqi varisi elan edən Rusiya Federasiyası ərazisində törədilən cinayətlər haqqında televiziya və digər kütləvi-informasiya vasitələrində verilən məlumatlarda eyni ifadələr daha geniş istifadə olunmağa başladı.

Müasir dövrdə dünya üzrə terrorizmin kökündə dinlə bağlı amillərin dayanması fikri daha çox qabardılır. Mənbələrdə haqlı olaraq qeyd edilir ki, bu məsələ daxilində daha çox haqsızlığa, yersiz və əsassız tənqidlərə məruz qalan din isə məhz İslamdır. Müasir dövrdə bir çox qruplar İslam dini ilə pərdələnərək faciələrlə nəticələnən terrorlar törədirlər. Halbuki İslamın terrorizmə haqq qazandırması fikri tamamilə yanlış və təhlükəli iddiadır [1, s.9].

Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, İslamda olan qaydalar və şərtlər sülhü, firavanlığı, elmi və ətrafla yalnız xoş münasibətləri təbliğ edir. "İslam" sözü ərəbcədən tərcümədə sülh, itaət mənasını verir [2].

Heç kimə sirr deyil ki, Azərbaycanın tarixi inkişafının xüsusiyyətləri, coğrafi mövqeyi, əhalisinin etnik tərkibi qədimdən burada müxtəlif dinlərin mövcudluğuna şərait yaratmışdır. Ayrı-ayrı dövrlərdə bütürüstlük, zərdüştilik, yəhudilik, xristianlıq, islam və bir çox başqa dini inanclar ölkədə bu və ya digər dərəcədə yayıla bilməmiş, biri-birinə qarşılıqlı təsir göstərmiş, dini həyatın özəlliyini şərtləndirmişdir. Əhalisinin böyük qismi İslam dininə sitayiş edən ölkələr sırasında Azərbaycan müstəqilliyinin bərpasından müasir günümüzə qədər dövlətçilik təcrübəsində din münasibətlərinin tənzimlənməsində hər bir dinlə bağlı xüsusi həssaslıq tələb edən səviyyə üzrə davranış nümayiş etdirmişdir. Yeri gəlmişkən bir məqamı vurğulamaq yerinə düşər ki, keçmiş SSRİ-də siyasi hakimiyyət dinlə bağlı kifayət qədər məhdudiyətlər tətbiq etmişdir. Həmin məhdudiyətlər dini təsəvvürlərlə əlaqədar bəzi yanlışlıqların yaranmasına və

genişlənməsinə, habelə maraqlı tərəflərin bundan sui-istifadə etməsinə şərait qismində çıxış etmişdir.

18 oktyabr 1991-ci il tarixində "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı"nın qəbulundan sonra ölkəmizdə insanların dini inanclarının həyata keçirilməsi sahəsində əvvəllər tətbiq edilən bütün məhdudiyyətlər aradan qaldırıldı. Hazırda 749 dini qurum dövlət qeydiyyatından keçmişdir. Konfessional baxımdan onların 721-i İslam, 28-i isə qeyri-islam (xristian-17; yəhudi-8; krişna-1; bəhai-2) təmayüllüdür. Əvvəllər qeydiyyatdan keçən qeyri-islam dini icmalarını da buraya əlavə etsək, ümumilikdə onların sayı 37-dir. Ölkə ərazisində 2166 məscid (onlardan 136-sı Bakı şəhərində yerləşir), 13 kilsə və 7 sinaqoq fəaliyyət göstərir. [3].

Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, dövlət müstəqilliyimizin ilk illərində region dövlətlərin siyasi-iqtisadi maraqları təsirində olan bir sıra qüvvələr ölkəmizdə dini və etnik ekstremizm meyillərinin formalaşmasına və onların pozuculuq niyyətlərinin həyata keçirilməsinə nail ola bilmişlər. Bunlara Azərbaycanda süni şəkildə etnik-millət qarşudurma yaratmaq istəyən şimalda "Sadval" hərəkatını, cənubda isə qeyri-qanuni "Talış-muğan respublikası" yaradılması cəhdlərini misal göstərə bilərik. Həmin dövrlərdə müxtəlif çətinliklərlə üzləşməyimizə baxmayaraq qarşıya çıxan problemlərin həlli isitiqamətində səlahiyyətli subyektlər tərəfindən həyata keçirilən aidiyyəti təşkilati-hüquqi tədbirlər nəticəsində arzuolunmaz vəziyyət aradan qaldırıldı.

Hazırda ölkəmizdə yaşayan insanların dini inanclarının həyata keçirilməsi sahəsində (öz Allahlarına və tanrılarına sitayiş etmələri, dini mərasimlərin təşkili və orada iştirak etmələri, səmavi kitabların təbliği və s.) mövcud vəziyyət deməyə əsas verir ki, bu sahə dövlət səviyyəsində ali dəyərlər kimi diqqətdə saxlanılır və Azərbaycan Respublikasında etnik dini tolerantlıq qorunan bir cəmiyyət kimi formalaşmışdır. Mübahisə edilməzdir ki, bu arzuolunan vəziyyət özü-özlüyündə deyil, müvafiq inzibati - hüquqi tənzimlənmə hesabına mümkün olur. Həmin tənzimləmə daxilində ölkədə dini inancların həyata keçirilməsi prosesində yaranacaq ictimai münasibətlərin hüquqi müstəvidə tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Təhlil edilən tənzimləmə daxilində cəmiyyətdə dini münasibətlər fonunda ola biləcək ekstremist və separatist meyillərin qabaqlanması, təqsirkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi, eləcə də həmin neqativ təzahürlərin determinantlarının neytrallaşdırılması da öz əksini tapır.

Azərbaycan Respublikasında dini ekstremizm və ona əks-təsirin inzibati-hüquqi tənzimlənmə əsasları haqqında danışarkən "Milli təhlü-

kəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa diqqət yetirilməsi məqsəduyğun sayıla bilər. Həmin qanunun 7-ci maddəsi ilə qanunverici Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər sırasında siyasi sahədə təhdid olaraq milli və dini münasibətlərin kəskinləşməsini, separatçılıq, etnik, dini və siyasi ekstremizm hallarının yayılmasını müəyyən etmişdir. Adı çəkilən qanunun 16-cı maddəsi “Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması” adlanır. Bu maddənin məzmununa əsasən, Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün əsas tədbirlərdən biri də separatçılığın, siyasi, etnik, dini ekstremizmin qarşısının alınması üçün millətlər və dini təriqətlər arasında münasibətlərin tənzimlənməsidir [4].

Ölkəmizdə dini ekstremizm və ona əks-təsirin inzibati-hüquqi tənzimlənmə əsasları sırasına daxil olan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli 2198 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası”nın aidiyyəti hissələrinin də təhlil edilməsini məqsəduyğun hesab edirik. Belə ki, həmin sənədin 3.3-cü maddəsi “Separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm” adlanır. Adı çəkilən maddəyə əsasən, separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm özünün istənilən formasında dövlətin və cəmiyyətin fundamental əsaslarını sarsıtmaqla, ölkənin milli təhlükəsizliyinə ciddi təhlükə mənbəyi ola bilər [5].

Cəmiyyətdə yeni yaranan ictimai münasibətlər içərisində əhali tərəfindən dini ayinlərin icrası ilə əlaqədar yaranan yeni xarakterli ictimai münasibətlərin də tənzimlənməsi məqsədilə aidiyyəti normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi və onların əsasında zəruri olan dövlət-hakimiyyət mexanizminin qurulması xüsusilə əhəmiyyət kəsb edir. Daha dəqiq desək, 20 avqust 1992-ci il tarixdə “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmiş və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 iyun 2001-ci il tarixli 512 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır.

Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan aktlar içərisində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan konstitusiyamızın 18-ci maddəsində dini münasibətlərə dair müddəə öz əksini tapıb. Həmin müddəə “Din və dövlət” adlanmaqla, Azərbaycan Respublikasında dinin dövlətdən ayrı olmasını bəyan edir. Adı çəkilən maddəyə əsasən, bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə

zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır [6, s.9].

Təbii ki, konstitusiyada təsbit olunan bu müddəə “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda fərdə məxsus subyektiv hüquq olaraq daha da detallaşdırılmışdır. Həmin qanunun 5-ci maddəsi “Dövlət və dini qurumlar” adlanır. Qanunvericinin mövqeyinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında din və dini qurumlar dövlətdən ayrındır. Dövlət ona aid olan hər hansı işin yerinə yetirilməsini dini qurumlara tapşırır və onların fəaliyyətinə qarışır. Bütün dinlər və dini qurumlar qanun qarşısında bərabərdir. Heç bir din (dini cərəyan) və dini qurum barəsində digərlərinə nisbətən hər hansı üstünlük və ya məhdudiyət müəyyən edilə bilməz. Dini qurumlar cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasının və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə onlar üçün müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirləri yerinə yetirməlidirlər [7].

Təhlil edilən bu müddəanın məzmunu deməyə əsas verir ki, dövlət aidiyyəti dini qurumların fəaliyyətinə heç bir müdaxilə etmir və ikincilər də qanunvericiliyin müddəalarına riayət etmək öhdəliyi daşıyırlar. Əgər onların fəaliyyətində qeyri-leqal davranış müəyyən edilərsə dövlət səlahiyyətli qurumları vasitəsilə müvafiq hüquqi tədbirləri həyata keçirməyə haqlıdır. Daha dəqiq desək, ölkə ərazisində dini fəaliyyət sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini və dini qurumlarla bağlı qanunvericiliyin müddəalarına riayət olunmasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 iyun 2001-ci il tarixli 512 nömrəli Fərmanı ilə yaradılan Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi təmin edir. Adı çəkilən Komitənin vəzifələrindən biri də dini qurumların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada dövlət qeydiyyatının həyata keçirilməsi, dini qurumların dövlət reyestrinin aparılması, dini qurumların dövlət qeydiyyatı haqqında məlumatların kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilməsi, dini qurumların təşkilati işlərinin qanunauyğun qurulmasına köməklik göstərmək, habelə müxtəlif dini etiqadların dini qurumları arasında qarşılıqlı hörmət, anlaşma və dözümlülük mühitinin möhkəmlənməsinə kömək edilməsi, dini radikalizmin və ekstremizmin, dini zəmində qarşıdurma və ayrı-seçkilik hallarının, digər mənfi təzahürlərin qarşısının alınmasıdır [8].

Bu vəzifələr ilə yanaşı, dini, milli, siyasi və digər sahələrdə ekstremist fikirlərin təbliği ilə məşğul olan qeyri-ənənəvi dini sekta və məzhəblərin cəmiyyətə (dini qurumlara və ibadət evlərinə) ola biləcək təsi-

rinin qabaqlanması və qarşısının alınması, eləcə də onların tamamilə zərərsizləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin forma və məzmun baxımından gücləndirilməsi də Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyət dairəsinə daxildir.

Azərbaycan Respublikası ərazisində dini ekstremizmin və qeyri-ənənəvi dini cərəyanların yayılmasının qabaqlanması, həmçinin müxtəlif dinlər arasında mövcud olan tolerantlığın davamlı qorunması məqsədilə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi aşağıdakı prioritetləri müəyyən etmişdir:

- Vətəndaşların vicdan azadlığının təmin edilməsi;
- Dini ənənələrin, dözümlülük və tolerantlıq münasibətlərinin qorunması;
- Tolerantlığın qorunması məqsədi ilə dini mühitdəki radikal elementlərin qarşısının alınması;
- Dini qurumların dövlət qeydiyyatı məsələsinin təkmilləşdirilməsi və prosesin sürətləndirilməsi;
- Dini təyinatlı ədəbiyyatın və materialların ekspertizasının aparılması və yayılmasına müvafiq nəzarətin həyata keçirilməsi;
- Dini qurumların fəaliyyətinin milli dövlətçilik maraqlarına və cəmiyyətin sosial problemlərinin həllinə cəlb edilməsi;
- Dini maarifçilik işinin düzgün metodlarla təşkili və gücləndirilməsi;
- Dini sahədə qanunvericiliyin tətbiqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- Azərbaycanın dövlət-din münasibətləri modelinin beynəlxalq aləmdə təbliğ olunması [9].

Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin digər bir vəzifəsi ölkə ərazisində dini ekstremizmə əks-təsirin inzibati-hüquqi tənzimlənmə əsasları sırasında nəzarət markası ilə markalanmış dini təyinatlı materiallarının satışı üzrə ixtisaslaşdırılmış satış məntəqələrində yoxlamalar aparılması, həmin məntəqələrin fəaliyyətində qanun pozuntusu aşkarlandığı təqdirdə, fəaliyyətinin dayandırılmasını, eləcə təqsirkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsidir.

Dini ekstremizmə əks-təsirin inzibati-hüquqi tənzimlənmə əsasları haqqında danışıqdan "Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının 4 dekabr 2015-ci il tarixli Qanununun qeyd edilməsi zəruridir. Qanunverici adı çəkilən normativ hüquqi aktla Azərbaycan Respublikasında dini ekstremizmə qarşı mübarizə üzrə aşağıdakı təşkilati-hüquqi əsasları müəyyən etmişdir:

- dini ekstremizmə qarşı mübarizə üzrə məqsədlər;
- dini ekstremizm əleyhinə mübarizədə səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqi statusu;
- dini ekstremizmə qarşı mübarizənin əsas prinsipləri;
- dini ekstremizm əleyhinə mübarizədə vətəndaşların hüquq və vəzifələri;
- dini ekstremizm əleyhinə mübarizə həyata keçirilən ərazinin hüquqi rejimi;
- dini ekstremizm əleyhinə mübarizə üzrə cəmiyyətin məlumatlandırılması;
- dini ekstremizmin qarşısının alınması və vurulan zərərə dair hüquqi rejim və s.

“Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda diqqət çəkən məqamlardan biri də budur ki, qanunverici dini ekstremist fəaliyyətdə iştiraka görə təqsirkar şəxslər üçün ilkin məsuliyyətə dair əsaslar müəyyən etmişdir. Daha dəqiq desək, adı çəkilən qanunun 13-cü maddəsi “Dini ekstremist fəaliyyətdə iştiraka görə məsuliyyət” adlanır. Həmin müddəaya əsasən, dini ekstremist fəaliyyətdə iştirak edən şəxslər Azərbaycan Respublikasının Cinayət, İnzibati Xətalər və Mülki məəcəllələrində nəzərdə tutulmuş hallarda məsuliyyət daşıyırlar [10].

Qeyd edilməsi məqsəduyğundur ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsində dini ekstremist fəaliyyət ilə əlaqədar (məsələn: ekstremizm meyilləri və ideyaları, dini və məzhəb dözümsüzlüyünü təbliğ edən ədəbiyyatların və digər materialların ölkəyə gətirilməsi və ya ölkə ərazisində hazırlanması və (və ya) yayılması) təqsirkar şəxslər (fiziki, hüquqi və ya vəzifəli şəxslər) üçün konkret məsuliyyət müəyyən edən tərkiblər nəzərdə tutulmayıb. Göstərilən məsələ ilə bağlı qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində müvafiq cinayət əməlinə dair hüquqi məsuliyyət müəyyən edən müstəqil tərkiblər mövcuddur. Təcrübi baxımdan belə hallar baş verdikdə aidiyyəti icraatın aparılması zamanı səlahiyyətli subyekt ümumi norma tətbiq etmək məcburiyyətində qalacaqdır. Məlum olduğu kimi, bu kimi norma tətbiqi araşdırmada müəyyən çətinliklərin yaranmasına səbəb olacaqdır. Bu kimi vəziyyətin qabaqlanması, habelə səlahiyyətli orqanların (vəzifəli şəxslərin) aidiyyəti hüquq tətbiq etmə fəaliyyətində çətinliyin yaranmaması məqsədilə qanunverici tərəfindən Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində dini ekstremist fəaliyyət ilə əlaqədar təqsirkar şəxslərin məsuliyyətinin müəyyən edilməsi zəruridir.

Aparılan araşdırma deməyə əsas verir ki, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasında təsbit edilən separatçılıq, həm də ekstremizmin hər üç növü həyata keçiriləcək formasından və gerçəkləşə biləcəyi üsullardan asılı olmayaraq cəmiyyətin hər bir üzvünü əhatə edən təhlükəsizlik vəziyyəti üçün real təhdiddir. Odur ki, bütün dövlət idarəetmə sisteminə daxil olan subyektlər tərəfindən adları çəkilən neqativ təzahürlərin həm klassik, həm də müasir dövr üçün xas olan xüsusiyyətlərinin diqqətdə saxlanması məqsədəuyğundur. Digər dövlətlərin təcrübəsindən irəli gələrək deyə bilərik ki, cəmiyyətin ekstremizmdən qorunması üçün müasir dövrün reallıqları (regional və beynəlxalq reallıqlar da daxil olmaqla) aidiyyəti kompleks fəaliyyətin fasiləsiz təşkil edilməsini və operativ həyata keçirilməsini şərtləndirir.

İstinadlar:

1. Dövlət və din. İctimai fikir toplusu. № 2 (31) fevral 2015, "Nurlar" NPM, 2015.
2. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%81-%D0%BB%D0%B0%D0%BC>
3. URL:<http://scwra.gov.az/upload/Images/qrafika-yeni.jpg>
4. "Milli təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/5455>
5. "Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası"- Bakı, 23 may 2007. URL:<http://www.e-qanun.az/framework/13373>
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Azərbaycan dilində. Bakı- Qanun-2009.
7. "Dini etiqad azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. URL:<http://www.e-qanun.az/framework/7649>.
8. "Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Əsasnaməsi". URL:<http://www.e-qanun.az/framework/4392>
9. "Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Strateji Planı - 2014-2020-ci illər". URL:<http://scwra.gov.az/upload/Files/Qezet/Strateji%20plan.pdf>
10. "Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının 4 dekabr 2015-ci il tarixli Qanunu <http://www.e-qanun.az/framework/31509>.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОСНОВ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РЕЛИГИОЗНОМУ ЭКСТРЕМИЗМУ

Рафиг Наджафгулиев

(*admin_74@inbox.ru*)

Полицейская академия МВД Азербайджанской Республики

Резюме

Исследование, проведённое в данной статье, направлено именно на анализ административно-правового регулирования предупреждения и пересечения угрозы религиозного экстремизма.

По мнению автора, связь терроризма с религией преувеличивается. К сожалению, среди прочих религий наиболее часто упоминается Ислам. В исследовании указано, что в Азербайджанской Республике созданы условия для существования разных религий. Основными причинами данной сложной ситуации можно назвать историческое развитие, географическое положение и этнический состав населения. В Азербайджанской Республике осуществление религиозных обрядов поддерживается на уровне высших ценностей. Этническая, религиозная толерантность в Азербайджанской Республике сформулирована как охраняемое общество.

Выявляются причины и условия возникновения, а также распространения вышеуказанных негативных явлений в стране, и устраняются соответствующим административно-правовым регулированиям.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, религия, закон, государство, общество, безопасность, правовое регулирование, Ислам, религиозные организации.

SOME ASPECTS OF THE BASES OF ADMINISTRATION AND LEGAL REGULATION OF COUNTERACTION TO RELIGIOUS EXTREMISM

Rafiq Najafguliyev

(*admin_74@inbox.ru*)

Police Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Azerbaijan

Abstract

The research conducted in this article is aimed specifically at analyzing the administrative and legal regulation of the prevention and crossing of the threat of religious extremism.

According to the author, the connection between terrorism and religion is exaggerated. Unfortunately, among other religions, Islam is most often mentioned. The study indicates that conditions have been created for the existence of different religions in the Republic of Azerbaijan. The main reasons for this positive situation can be called historical development, geographical location and ethnic composition of the population. In the Republic of Azerbaijan, the exercise of religious rites is maintained at the level of the highest values. Ethnic, religious tolerance in the Republic of Azerbaijan is formulated as a protected society.

The causes and conditions of occurrence, as well as the spread of the above-mentioned negative phenomena in the country, are identified and eliminated by appropriate administrative - legal regulations.

Keywords: *extremism, terrorism, religion, law, state, society, security, legal regulation, Islam, religious organizations.*

BEYNƏLXALQ HÜQUQU

СПЕЦИФИКА ПРАВОВОГО РЕЖИМА ЭНЕРГОРЕСУРСОВ В КОНТЕКСТЕ ЕАЭС

Виктор Каменков

(*v.kamenkov@gmail.com*)

д.ю.н., заведующий кафедрой финансового права и правового регулирования хозяйственной деятельности
Белорусского государственного университета

Резюме

В работе рассмотрены современные актуальные особенности правового регулирования и статуса энергоресурсов на уровне международных соглашений и национального законодательства, тенденции развития правовых режимов в энергетике. Выявлены новеллы и недочеты на примерах отдельных государств Евразийского экономического союза (далее – ЕАЭС). В частности, неодинаково правовое регулирование понятия «топливно-энергетический комплекс», его потенциал. Предложено новое комплексное определение этих понятий.

Ключевые слова: *энергетическое право, законодательство, энергетика, правовое регулирование, энергетические ресурсы, топливно-энергетический комплекс, потенциал, эффективность, Договор о ЕАЭС.*

Актуальность настоящей статьи заключается в исследовании новых международных рычагов воздействия на национальное законодательство, регулирующее макроэкономические пути организации государственной стратегии и тактики в правовом регулировании добычи, эффективного использования, распределения энергоресурсов и иных вопросов в этой сфере. Обращается внимание на необходимость выработки единого понимания с целью обеспечения одинаковой готовности отдельных государств и их министерств (ведомств) и иных структур к реальному исполнению Договора о ЕАЭС [1].

Поэтому настоящая статья должна быть интересной для тех, кто занимается стратегией и тактикой в обозначенной области отношений: Министерства энергетики Республики Беларусь, Министерства экономики Республики Беларусь, Министерства финансов Республики Беларусь и иных ведомств, а также всех авторов-

исследователей данной темы.

Злободневность проблемы приобретает особый характер в связи с высокой динамикой меняющейся обстановки и факторов, объективно влияющих на состояние дел на внешних энергетических рынках по отношению к государствам ЕАЭС, на внутренней энергетической политике конкретного государства и межгосударственной энергетической политике.

В очередной раз, возвращаясь к актуальности проблем энергетического права, следует заметить, что в Договоре о ЕАЭС [1] заложены, как ближайшие перспективы, так и долгосрочные ориентиры для дальнейшего формирования энергетического права, его цели и задачи, а также определенные новеллы в понятийном его аппарате.

Правовым вопросам энергетики посвящен самостоятельный раздел XX (статьи 79–85) Договора о ЕАЭС [1], который так и именуется «Энергетика».

В частности, статья 79 Договора о ЕАЭС [1] предусматривает цели, задачи, принципы взаимодействия государств-членов ЕАЭС в отношении основных видов энергоресурсов.

В качестве двуединой и многозначной цели этого взаимодействия названы эффективное использование потенциала топливно-энергетических комплексов государств-членов, а также обеспечение национальных экономик основными видами энергетических ресурсов.

Зададимся вопросом, а что собой представляет эффективное использование потенциала топливно-энергетических комплексов? И это не праздный вопрос. Только правильно представляя цель своей деятельности, можно ее достичь, а кому-то – объективно оценить, было ли достижение цели.

Изучение истории появления данного выражения показывает, что вначале было иное понятие: «...эффективное использование энергетических ресурсов – достижение экономически оправданной эффективности использования энергетических ресурсов при существующем уровне развития техники и технологий и соблюдении требований к охране окружающей природной среды» [2]. Согласимся, что это достаточно абстрактное выражение и оценить, насколько эффективна подобная «эффективность» было бы не просто.

В соответствующем энциклопедическом словаре понятие «эффективное использование энергетических ресурсов» раскрывается,

как использование всех видов энергии экономически оправданными, прогрессивными способами при существующем уровне развития техники и технологий и соблюдении законодательства [3].

Наконец, в Законе об энергосбережении мы находим, что эффективное использование топливно-энергетических ресурсов – наиболее прогрессивный экономически оправданный способ использования топливно-энергетических ресурсов [4, с. 1].

Прочитав все приведенные определения, можно было бы скептически улыбнуться, если бы речь шла о менее серьезных предметах. И только в совокупности, оценив весь Закон об энергосбережении [4], понимаем, что его разработчики и отечественный законодатель ответственно отнеслись к таким понятиям, как эффективность в энергетике. Поскольку в нем присутствуют и конкретные нормы, помогающие разобраться в этих непростых явлениях:

рациональное использование топливно-энергетических ресурсов – использование топливно-энергетических ресурсов, направленное на исключение необоснованного их расхода, с применением наиболее целесообразных их видов;

экономия топливно-энергетических ресурсов – сокращение объемов потребления топливно-энергетических ресурсов относительно аналогичного периода предыдущего года, полученное в результате внедрения энергосберегающих мероприятий;

экспресс-энергоаудит – энергетическое обследование (энергоаудит) по отдельным направлениям потребления топливно-энергетических ресурсов, или одного из их видов, или вторичных энергетических ресурсов либо по отдельной группе энергопотребляющего оборудования, имеющее ограниченный характер как по объему, так и по времени проведения;

энергетическая эффективность (энергоэффективность) – характеристика, отражающая отношение полученного эффекта от использования топливно-энергетических ресурсов к затратам топливно-энергетических ресурсов, произведенным в целях получения такого эффекта;

энергосбережение – организационная, практическая, научная, информационная и другая деятельность субъектов отношений в сфере энергосбережения, направленная на более эффективное и рациональное использование топливно-энергетических ресурсов и другие [4].

Тем не менее, отечественное законодательство не содержит ответа на вопрос, а что представляет собой эффективное использование потенциала топливно-энергетического комплекса нашей страны, как государства-члена ЕАЭС? К сожалению, и научных публикаций по этой теме белорусских авторов много мы не обнаружим.

На законодательном уровне также не определено, что собой представляет и сам топливно-энергетический комплекс (далее – ТЭК). В указанном выше энциклопедическом словаре понятие ТЭК определяется, как сложная система, включающая совокупность производств, процессов, материальных устройств по добыче топливно-энергетических ресурсов (ТЭР), их преобразованию, транспортировке, распределению и потреблению как первичных ТЭР, так и преобразованных видов энергоносителей. В него входят нефтяная, угольная, газовая промышленность и электроэнергетика [3].

Но в Постановлении Парламентской Ассамблеи Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) имеется несколько иное и более объемное определение: «...топливно-энергетический комплекс – совокупность отраслей экономики государства, обеспечивающих добычу, производство, транспортировку, хранение, переработку и использование всех видов энергетических ресурсов, за исключением ядерных материалов» [5].

В Российской Федерации уже в 2003 году встречалось такое понятие, как «эффективность использования потенциала энергетического сектора» [6]. В 2009 году было принято новое Распоряжение Правительства РФ, утвердившее Энергетическую стратегию России на период до 2030 года [7].

В указанной стратегии [7] используются такие выражения, как: «эффективность использования потенциала энергетического сектора» в качестве одной из целей энергетической политики России,

«максимально эффективное использование энергетического потенциала России», в качестве стратегической цели внешней энергетической политики для полноценной интеграции в мировой энергетический рынок, укрепления позиций на нем и получения наибольшей выгоды для национальной экономики,

«повышение эффективности использования человеческого потенциала энергетического сектора» в качестве задачи для достижения стратегической цели социальной политики в энергетике. В целом, исходя из текста означенной стратегии [7], можно примерно

представить, что означает эффективность использования энергетического сектора.

Судя по отдельным законодательным актам Российской Федерации, у них представление о ТЭК несколько отличное от модельного закона ОДКБ [5]. Так, к числу объектов ТЭК отнесены только объекты электроэнергетики, нефтедобывающей, нефтеперерабатывающей, нефтехимической, газовой, угольной, сланцевой и торфяной промышленности, а также объекты нефтепродуктообеспечения, теплоснабжения и газоснабжения [8].

Однако, и российское законодательство буквально не разъясняет, что такое топливно-энергетический комплекс России и его эффективное использование, как государства-члена ЕАЭС.

А в научной литературе можно встретить иную точку зрения, которая охватывает значительно более широкий объем общественных отношений, включаемых в ТЭК. «Традиционно к сфере ТЭК относят отрасли электроэнергетики, нефтедобывающей, нефтеперерабатывающей, газовой, угольной, сланцевой и торфяной промышленности, магистральных трубопроводов нефти, газа и продуктов их переработки, возобновляемых источников энергии, освоения месторождений углеводородов на основе соглашений о разделе продукции, а также отношения в сферах нефтехимической промышленности, теплоэнергетики, энергосбережения и повышения энергетической эффективности. Отдельно стоит атомная энергетика» [9].

В Казахстане также разработана и принята Концепция развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан до 2030 года [10]. Однако и в ней не содержится ответа на интересующий нас вопрос.

Поэтому представляется необходимыми научное исследование, разработка и нормативное закрепление и практическое внедрение приведенных выше терминов для достижения реальных результатов по Договору о ЕАЭС [1] в части энергетики.

Попытаемся поэтапно разобраться с выражением «эффективное использование потенциала топливно-энергетических комплексов стран-участниц ЕАЭС».

Вначале определимся с термином «потенциал». Он означает некую совокупность средств, способностей, ресурсов. Посмотрим на аналогичные термины. Например, «...научно-технический потенциал – совокупность располагаемых, привлекаемых и мобилизи-

руемых кадров, информационных, финансовых, материально-технических и организационно-управленческих ресурсов и возможностей общества (государства, региона, отрасли промышленности, организации, предприятий и др.) для достижения поставленных целей научно-технологического развития» [11].

Или «...потенциал экономический – совокупная способность экономики страны, ее отраслей, предприятий, хозяйств осуществлять производственно-экономическую деятельность, выпускать продукцию, товары, услуги, удовлетворять запросы населения, общественные потребности, обеспечивать развитие производства и потребления» [3].

Поэтому, если взять за основу определение ТЭК, приведенное в Постановлении Парламентской Ассамблеи ОДКБ [5], не исключая ядерных материалов, то получим искомое определение: «Потенциал топливно-энергетических комплексов стран-участниц ЕАЭС представляет собой совокупность отраслей экономики государств, обеспечивающих добычу, производство, транспортировку, хранение, переработку и применение всех видов энергетических ресурсов с целью обеспечения национальных экономик и иных потребителей этими энергетическими ресурсами».

Теперь вернемся к первой части исследуемого выражения: «эффективное использование».

На наш взгляд, основным образующим словом здесь будет «эффективность», то есть соотношение показателей результатов и затрат на их достижение. Эффективным будет тот проект, когда по общему правилу рост прибыли будет опережать рост общих затрат на добычу, производство, транспортировку, хранение, переработку и применение всех видов энергетических ресурсов. При этом эффективными должны быть все перечисленные отрасли экономики.

Под использованием топливно-энергетических комплексов стран-участниц ЕАЭС следует понимать процесс, включающий добычу, транспортировку, хранение, подготовку к использованию, переработку или иную трансформацию соответствующих источников энергии, а также производство из них соответствующих видов энергии.

Таким образом, цель взаимодействия государств-членов ЕАЭС в отношении основных видов энергоресурсов приобретает вот такой комплексный и системный характер, предполагающий взаимодействие не только самих государств-членов ЕАЭС, но и соответ-

ствующих государственных и негосударственных органов и организаций, как на национальном, так и на международном уровне.

Основными видами энергетических ресурсов в статье 79 Договора о ЕАЭС [1] названы только электроэнергия, газ, нефть и нефтепродукты. То есть перечень видов энергетических ресурсов здесь является исчерпывающим. Для распространения Договора о ЕАЭС на иные виды энергоресурсов (например, атомную энергию, возобновляемые источники энергии) потребуются новые международные договоры или внесение изменений в сам Договор о ЕАЭС [1].

К задачам взаимодействия государств-членов Договора о ЕАЭС [1] причислены:

а) долгосрочное взаимовыгодное сотрудничество в сфере энергетики,

б) проведение скоординированной энергетической политики,

в) осуществление поэтапного формирования общих рынков энергетических ресурсов в соответствии с международными договорами, предусмотренными в статьях 81, 83 и 84 Договора о ЕАЭС [1], с учетом обеспечения энергетической безопасности. Формально текст статьи 79 Договора о ЕАЭС [1] не позволяет утверждать, что возможны иные задачи взаимодействия. Однако принципы взаимодействия государств-членов Договора о ЕАЭС [1] в энергетике сформулированы таким образом, что их можно назвать одновременно задачами взаимодействия.

К принципам взаимодействия государств-членов Договора о ЕАЭС [1] в энергетике отнесены:

1) обеспечение рыночного ценообразования на энергетические ресурсы;

2) обеспечение развития конкуренции на общих рынках энергетических ресурсов. Нужно отметить, что в 2016 году с целью реализации первых двух принципов было принято Решение Высшего Евразийского экономического совета «О Концепции формирования общих рынков нефти и нефтепродуктов Евразийского экономического союза» [12]. В Концепции [12] отмечено, что ценообразование на общих рынках нефти и нефтепродуктов Союза формируется на основании рыночных механизмов и добросовестной конкуренции. С целью обеспечения прозрачности ценообразования формируются объективные ценовые индикаторы биржевого и внебиржевого рынка, наряду с механизмами сбора и

обработки информации о договорах внебиржевого рынка. Принципы ценообразования являются общими независимо от принадлежности субъектов хозяйствования тому или иному государству-члену;

3) отсутствие технических, административных и прочих препятствий торговле энергетическими ресурсами, соответствующим оборудованием, технологиями и связанными с ними услугами;

4) обеспечение развития транспортной инфраструктуры общих рынков энергетических ресурсов.

В соответствии со ст. 81 Договора о ЕАЭС [1] формирование общих рынков энергетических ресурсов Союза должно осуществляться в три этапа: а) разработка концепций формирования общих рынков электроэнергии, газа, нефти и нефтепродуктов ЕАЭС, на основе которых б) будут разработаны соответствующие программы, включающие конкретные мероприятия и подпрограммы по реализации задач создания рынков. При этом мероприятия программ должны быть выполнены по электроэнергетике до 1 июля 2018 г., по газу, нефти и нефтепродуктам – до 1 января 2024 г., по их завершении в) государства-члены заключат соответствующие международные договоры о формировании общих рынков газа, нефти и нефтепродуктов ЕАЭС, содержащие в том числе единые правила доступа к системам транспортировки газа, нефти и нефтепродуктов, расположенным на территориях государств-членов.

Мероприятия первого этапа уже выполнены.

Концепция формирования общего электроэнергетического рынка Союза утверждена главами государств - членом Союза 8 мая 2015 г. [13], Концепция формирования общего рынка газа Союза [14] и Концепция формирования общих рынков нефти и нефтепродуктов Союза – 31 мая 2016 г. [15];

5) обеспечение недискриминационных условий для хозяйствующих субъектов государств-членов на общих рынках энергетических ресурсов. Отдельные авторы полагают, что «...на общих рынках энергетических ресурсов Союза широкое развитие получит биржевая торговля, создаваемые биржи в перспективе должны стать одними из центров мировой торговли, способствующими укреплению позиций государств-членов на внешних рынках. Развитие биржевой торговли на территориях государств-членов, осуществляющих торговлю энергетическими ресурсами, приведет к появлению

новых игроков на общих рынках Союза» [16]. Эту мысль можно продолжить о создании условий и для появления новых форм торговли на энергетических рынках;

6) создание благоприятных условий для привлечения инвестиций в энергетический комплекс государств-членов. Такая задача сформулирована, на наш взгляд, по двум причинам: все мероприятия по формированию общего энергетического рынка Союза являются дорогостоящими, но одновременно создают условия для привлечения инвестиций;

7) гармонизация национальных норм и правил функционирования технологической и коммерческой инфраструктуры общих рынков энергетических ресурсов.

При этом следует помнить, что Договор о ЕАЭС [1, ст. 2] разграничивает гармонизацию и унификацию законодательства. Гармонизация законодательства – сближение законодательства государств-членов, направленное на установление сходного (сопоставимого) нормативного правового регулирования в отдельных сферах. А унификация законодательства – сближение законодательства государств-членов, направленное на установление идентичных механизмов правового регулирования в отдельных сферах, определенных настоящим Договором. «В данном случае речь идет о сходном (сопоставимом) нормативном правовом регулировании, но не об идентичных механизмах правового регулирования, установление которых предусматривается в случае проведения унификации законодательства» [16].

Для гармонизации хорошие предпосылки заложены в п. 2 ст. 79 Договор о ЕАЭС [1], в которой указано, что к отношениям хозяйствующих субъектов государств-членов, осуществляющих свою деятельность в сферах электроэнергетики, газа, нефти и нефтепродуктов, не урегулированным настоящим разделом, применяется законодательство государств-членов.

Кстати, одной из проблем, не до конца урегулированной национальным законодательством исследуемых государств, является организация деятельности предприятий, признанных экономически несостоятельными (в отношении которых судом введена санация), в том числе снабжение их энергоресурсами. Нераспространенная судебная практика показывает, что прекращение обеспечения их энергоресурсами ведет к невозможности исполнения решения о санации [17].

Не менее важным, весьма перспективным представляется и правовое регулирование так называемой «цифровой энергетики», то есть энергетики, в которой процессы производства, преобразования, передачи, продажи, использования различных видов энергии и энергоресурсов прошли цифровые преобразования с использованием информационно-коммуникационных технологий. Без цифровых технологий эффективно управлять этими сложными технологическими и экономическими процессами получится не скоро.

Настоящее исследование показывает, что тема о правовом режиме и правовом регулировании использования энергоресурсов в контексте ЕАЭС нуждается в дальнейшем исследовании и правовом регулировании, как на национальном, так и международном уровне с соответствующей координацией.

Ссылки:

1. Договор о Евразийском экономическом союзе (вместе с Приложениями 1 - 33) (Подписан в г. Астане 29.05.2014) (ред. от 10.10.2014)//Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь, 24.10.2014, 3/3050, Официальный сайт Евразийской экономической комиссии, 05.06.2014.

2. О ресурсосбережении в государствах СНГ на рубеже третьего тысячелетия (Принято в г.Санкт-Петербурге 08.12.1998): Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств N 12-5//Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи СНГ, N 20, 1999.

3. Гавриленко В.Г. Капитал. Энциклопедический словарь//Мн.: Право и экономика, 2009.

4. Об энергосбережении: Закон Республики Беларусь от 08.01.2015 N 239-3//Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь, 11.01.2015, 2/2237.

5. О модельном законе ОДКБ "Об энергетической безопасности (Принято в г. Санкт-Петербурге 13.10.2017): Постановление N 10-4.1 Парламентской Ассамблеи Организации Договора о коллективной безопасности//Сайт Парламентской Ассамблеи Организации Договора о коллективной безопасности <http://www.paodkb.ru/>. Договаривающиеся стороны: Армения, Беларусь, Казахстан, Киргизия, Россия, Таджикистан.

6. Об Энергетической стратегии России на период до 2020 года: Распоряжение Правительства РФ от 28.08.2003 N 1234-р (ред. от 15.06.2009)//Собрание законодательства РФ, 08.09.2003, N 36, ст. 3531.

7. Об Энергетической стратегии России на период до 2030 года: Распоряжение Правительства РФ от 13.11.2009 N 1715-р//Собрание законодательства РФ, 30.11.2009, N 48, ст. 5836.

8. О безопасности объектов топливно-энергетического комплекса: Федеральный закон от 21.07.2011 N 256-ФЗ (ред. от 06.07.2016)//Официальный интернет-портал правовой информации <http://www.pravo.gov.ru>, 07.07.2016, Собрание законодательства РФ, 11.07.2016, N 28, ст. 4558.

9. Бондаренко А.Б. Состояние и перспективы правового регулирования отраслей ТЭК России // Энергетическое право. 2015. N 2. С. 15 - 20.

10. Концепция развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан до 2030 года: постановление Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2014 года № 724// Режим доступа: <http://www.business-info.by/> БизнесИнфо. Электронный ресурс. Дата доступа 31.08.2018.

11. О Межгосударственной программе инновационного сотрудничества государств-участников СНГ на период до 2020 года: Решение Совета глав правительств СНГ (Принято в г. Санкт-Петербурге 18.10.2011). Договаривающиеся стороны: Армения, Беларусь, Казахстан, Киргизия, Молдова, Россия, Таджикистан, Украина //КонсультантПлюс.

12. О Концепции формирования общих рынков нефти и нефтепродуктов Евразийского экономического союза (Принято в г. Астане 31.05.2016): Решение N 8 Высшего Евразийского экономического совета//Официальный сайт Евразийского экономического союза <http://eaeunion.org/>, 01.06.2016. Договаривающиеся стороны: Армения, Беларусь, Казахстан, Киргизия, Россия.

13. Решение Высшего Евразийского экономического совета от 8 мая 2015 г. N 12. URL: https://docs.eaeunion.org/sites/storage1/Lists/Documents/f8f4e93b-b76a-4cd4-ac52-749be776a5b4/8b5c35f4-2929-48f9-b51c-aa042ea9d3b9_12%D0%BA.pdf.

14. Решение Высшего Евразийского экономического совета от 31 мая 2016 г. N 7 «О концепции формирования общего рынка газа Евразийского экономического союза»//Официальный сайт Евразийской экономической комиссии. URL: <http://www.eurasiancommission.org/>.

15. Решение Высшего Евразийского экономического совета от 31 мая 2016 г. N 8 «О концепции формирования общих рынков нефти и нефтепродуктов Евразийского экономического союза»//Официальный сайт Евразийской экономической комиссии. URL: <http://www.eurasiancommission.org/>.

16. Конкуренция в рыночной экономике: пределы свободы и ограничений: монография / А.А. Амангельды, О.А. Беляева, А.Н. Варламова и др.; отв. ред. А.В. Габов. М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ, юриспруденция, 2016. 384 с. С 118.

17. Определение экономического суда Минской области от 07.12.2017 (дело N 66-12/4/13Б/2013) «О применении обеспечительных мер по обеспечению плана санации»//КонсультантПлюс, 2017.

SPECIFICS OF THE LEGAL REGIME OF ENERGY RESOURCES IN THE CONTEXT OF THE EAEU

Viktor Kamenkov
(v.kamenkov@gmail.com)

Doctor of Laws, Professor, Head of Department of financial law and legal regulation of economic activities of the Belarusian State University

Abstract

The paper deals with the current current features of legal regulation and status of energy resources at the level of international agreements and national legislation, trends in the development of legal regimes in the energy sector. Novelties and shortcomings on the examples of individual States of the Eurasian economic Union (hereinafter – the EAEU) were identified. In particular, the legal regulation of the concept of "fuel and energy complex" and its potential are different. A new complex definition of these concepts is proposed.

Keywords: *energy law, legislation, energy, legal regulation, energy resources, fuel and energy complex, potential, efficiency, Treaty on the EAEU.*

AVRASIYA İQTİSADI BİRLİYİNDƏ ENERJİ DAŞIYICILARININ HÜQUQİ REJİMİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Viktor Kamenkov

(*v.kamenkov@gmail.com*)

h.e.d., Belarusiya Dövlət Universitetinin Maliyyə hüququ və iqtisadi
fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi kafedrasının müdiri

Xülasə

Məqalədə beynəlxalq müqavilələr və milli qanunvericiliyin səviyyəsində hüquqi tənzimləmə və enerji resurslarının vəziyyətinin aktual xüsusiyyətləri, energetika sektorunda hüquqi rejimin inkişafı tendensiyaları araşdırılır. Avrasiya İqtisadi Birliyinin ayrı-ayrı dövlətlərinin təmsalında yeniliklər və çatışmazlıqlar aşkar olunur. Xüsusilə, "yanacaq-enerji kompleksi" konsepsiyasının və onun imkanlarının hüquqi tənzimlənməsinin fərqli olması qeyd edilir. Bu anlayışların yeni hərtərəfli anlayışı təklif edilir.

Açar sözlər: Enerji hüququ, qanunvericilik, enerji, hüquqi tənzimləmə, enerji resursları, yanacaq və enerji kompleksi, potensial, səmərəlilik.

AI-NIN İNFORMASIYA HÜQUQU SAHƏSİNDƏ TERMINOLOGİYASI VƏ İNFORMASIYANIN YAYILMASI FORMALARI

Aysel Hacıyeva

(hassanly.aysel@mail.ru)

Bakı Dövlət Universitetinin İnsan hüquqları və informasiya
hüququ üzrə UNESCO kafedrasının dissertantı

Xülasə

Aİ-da qanunvericiliyi Aİ-nin birinci dərəcəli qanunvericiliyindən, ikinci dərəcəli qanunvericiliyindən ibarətdir. Bundan başqa, üzv dövlətlərin də qanunvericiliyi Aİ-nin daxili qanunvericiliyinə təsirsiz ötürülmür. Belə ki, informasiya hüququ sahəsində işlənən terminologiyanın müxtəlifliyi də məhz bununla əlaqədardır. Bu sahədə olan müəyyən terminlərə, ifadələrə sabit yanaşma mövcud deyildir.

Açar sözlər: *şəxsi qeydlər, yaddaş qeydləri, dövlət sənədləri, ictimai domen, informasiyanın klasifikasiyası, həssas sənədlər*

“Sənəd, dokument” ifadəsi müxtəlif mənalarda izah edilir. Geniş mənada bu, hansısa bir formatda olan hər hansı bir informasiyanı ehtiva edir. Bir sıra ölkələr "hazırlanan sənədlər" anlayışı istisna olmaqla, "yekunlaşan sənəd" ifadəsi anlayışına məhdudiyət qoyur. Bəzən daxili istifadə üçün tərtib edilən sənədlərə -"daxili sənədlər", xüsusi qaydalar tətbiq edilir. Bir sıra üzv dövlətlər rəsmi sənədlər sayılmayan sənədlərin siyahısını müəyyən etmişdir [5]. Məsələn, Portuqaliya şəxsi qeydləri, yaddaş qeydləri və bu təbiətdə olan digər materialları bu siyahıdan xaric edir. Danimarka qeyd edir ki, çatımlıq hüququ hətta hökumət tərəfindən işlənən məktublarnın dublikatlarına da aiddir.

Sənədlərə çatımlıq hüququ haqqında qaydalar əksər vaxt rəsmi sənədlərə tətbiq olunur. Ümumilikdə buraya aiddir.

- dövlət orqanları tərəfindən saxlanılan;
- dövlət orqanlarına mənsub olan;
- dövlət orqanlarının əldə etdiyi.

Yunanıstanda sənədlərə çatımlıq haqqında qaydalar istisnadır. Prinsipcə, burada bu qaydalar ancaq dövlət orqanları tərəfindən tərtib olunan sənədlərə aid edilir. Beləliklə burada “dövlət sənədləri və şəxsi sənədlər” fərqləndirilir. Dövlət sənədləri bu sənədlərin aid olduğu şəxslərə və sənədi saxlayan dövlət orqanı qarşısında bitməmiş işi olan

şəxslərə aiddir. Bəzi ölkələr ümumiyyətlə dövlət orqanının fəaliyyəti ilə bağlı olan sənədlərə çatımlığa məhdudiyət qoyur. Çex Respublikasında və Slovakiyada sorğu üzərindən məlumatların yayılması ancaq orqanın qərar qəbul etmək səlahiyyətləri ilə bağlı olan sənədlərə tətbiq edilir. Bəzi üzv dövlətlər isə yayılması vacib olan məhdud sayda rəsmi sənədləri təqdim edir.

2001-ci il Qaydası "sənəd" termininə bu cür ümumi anlayış verir. "müəyyən bir məzmununda olan - yazılı kagız üzərində, elektron formada, səs formasında, vizual və audiovisual formatda, orqanın məsuliyyət sferasına daxil olan, onun siyasəti, fəaliyyəti, qərarları ilə bağlı olan material. Daxili sənədlər də, xüsusi istisnalar olsa belə, bu anlayışın əhatə dairəsinə aid edilir. Çatımlıq hüququ orqanlar tərəfindən saxlanılan sənədlərə də tətbiq edilir."

"Dövlət orqanları" anlayışı da müxtəlif cür izah edilir. Üzv dövlətlər bunu 2 yolla izah edirlər. İlk olaraq, dövlət orqanı anlayışı nəyi ifadə edir deyər ümumi bir definisiya ilə izah edilir. İkincisi isə, konkret olaraq hansı orqanların dövlət orqanı hesab olunmasını ehtiva edən siyahı tərtib edilir. Əksər dövlətlər birinci variantı tətbiq edirlər. Hakimiyyətin bölünməsi nəzəriyyəsiindən çıxış etsək, dövlət orqanı anlayışı ümumi qəbul edilir və icraedici orqan kimi müəyyən olunur. Məhkəmə və qanunverici orqanlar daxil edilmir. Təbii ki, istisnalar mövcuddur. Məsələn, Finlandiyada məhkəmələr sənədlərin çatımlığı haqqında qanunvericiliyə daxil edilir. Polşada və Litvada siyasi partiyalar da, dövlət orqanı anlayışına daxildir. İcraedici orqanlar da, müəyyən aydınlaşdırma tələb edir. Belə ki, üzv dövlətlərin qanunları bunu dar və geniş məzmununda fərqləndirirlər. Dar məzmununda dövlət orqanı qanunla yaradılan orqanlarla məhdudlaşdırılır. Geniş mənada dövlət orqanı anlayışına isə, inzibati funksiyaları həyata keçirən xüsusi qurumlar və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşən orqanlar daxil edilir [4]. Bəzi dövlətlər hətta, ticarət birliklərini, bankları və hökumət tərəfindən dəstəklənən qeyri-kommeriya təşkilatlarını da bura daxil edirlər.

Aİ Fəaliyyəti haqqında Müqavilənin 15-ci maddəsində [1] olan və 2001-ci il Qaydalarında təsbit olunmuş sənədlərə çatımlıq hüququ Komissiya, Parlament və Şura tərəfindən saxlanılan sənədlərə tətbiq olunur. Praktikada digər Aİ orqanları da bu müddəadan yararlanır.

Finlandiya və Çex Respublikasında informasiya "ictimai domen"ə daxil olub-olmamasına görə fərqləndirilir. Belə ki, ictimai domenə daxil olan informasiyalar artıq yayılmış informasiyalar, daxil olmayanlar isə yayılmayan informasiya hesab edilir. Çex Respublikasında orqan artıq

yayılmış informasiyaya çatımlıq haqqında sorğu aldıqda, bu orqan sorğu edəni sadəcə olaraq həmin informasiyaya necə çatmaq haqqında məlumatla təmin edir. Əgər müraciət edən şəxs birbaşa informasiyanı əldə etmək üçün təkid edirsə, belə halda orqan bunu təmin etməyə borcludur. Finlandiyada sənədlərə çatımlıq haqqında olan qaydalar ilkin olaraq ictimai domenə daxil olan sənədlərə aid edilir. İctimai domenə daxil olmayan sənədlərin yayılması dövlər orqanlarının mülahizəsindən asılıdır.

Sənədlərə çatımlıq haqqında olan aktların bir çoxu özündə 2 cür istisnanı əks etdirir:

- vacib istisnalar
- diskresion istisnalar, yəni istəyə bağlı, mülahizələrdən asılı.

Əgər sənəd vacib məhdudiyyətlə əhatə olunubsa, bu zaman orqan ona çatımlığı rədd etməlidir. Vacib məhdudiyyətlər adətən "çatımlıq rədd ediləcəkdir" termini ilə izah olunur. Diskresion istisnalar isə, orqana bu sənədə çatımlığın olub-olmaması ilə bağlı qərar qəbul etməyə diskresiya verir [5].

- Digər qrup istisnalar isə,
- mütləq istisnalar;
- nisbi istisnalar kimi fərqləndirilir.

Çatımlığı mütləq istisna ilə məhdudlaşdırılan sənədlər şərtsiz olaraq əlçatan deyil. Çatımlığı nisbi istisna ilə məhdudlaşdırılan sənədlər isə çatımlıq təmin edilməmişdən əvvəl müəyyən şərtlərin əməl olunmasını tələb edir. Bu nisbi xarakter vacib və diskresion istisnalara da şamil edilə bilər. Beləliklə, nisbi xarakter aşağıdakı 3 nisbilik klauzalarının təmin edilməsini tələb edir.

- zərər testi;
- maraqların balanslaşdırılması;
- tələbin təsdiqi.

Zərər testi onu ifadə edir ki, informasiyanın yayılması müəyyən maraqlara zərər vuracaqsa, çatımlıq məhdudlaşdırılacaqdır və ya məhdudlaşdırıla bilər. Zərər testi milli qanunvericiliklərdə müxtəlif ifadələr və dərəcələrlə təzahür edə bilər. İfadə olunmağa gəlincə, "zərər, ziyan, təhlükə, mənfi rəy, mənfi təsirə malik olmaq" kimi ifadələrlə ehtiva olunur. Testin dərəcəsi isə qanunvericiliklərdə onun hansı ifadələrlə göstərilməsindən asılıdır. Bəzi sənədlərdə, belə ifadə olunur ki, *informasiyanın yayılması müəyyən maraqlara zərər vura bilərsə və ya vuracaqsa, çatımlıq rədd ediləcəkdir və ya edilə bilər*. Bəzi sənədlərdə isə test daha sərt səslənir. Belə ki, Avstriyada "*maraqlar ciddi zərər görə bilməz*", Polşada "*müəyyən maraqlara əhəmiyyətli dərəcədə ziyan dəyərsə*", İrlandiyada "*maraqlara zərər*

vurulması əsaslı şəkildə gözlənilərsə və ya zərər verə bilərsə” kimi ifadələrlə ehtiva edilmişdir [3].

Maraqların balanslaşdırılması onda ifadə olunur ki, dövlət orqanı informasiyanın yayılmasında şəffaflığın ümumi maraqları və istisna ilə qorunan maraqlar arasında balansı gözləməlidir. İstisna ilə qorunan maraqlar şəffaflığın ümumi maraqlarını aşarsa bu zaman çatımlıq rədd edilir. Tələbin təsdiqi onla ifadə olunur ki, müəyyən sənədlərə çatımlıq ancaq o zaman təmin olunur ki, şəxs, şirkət və ya müəssisə çatımlığı açıq şəkildə təsdiq etsin.

İnformasiyanın yayılmasının aktiv və passiv formaları vardır. Aktiv forma informasiyanın ümumi ictimaiyyətə onun hazırlandığı andan heç bir sorğu olmadan yayılmasıdır. Passiv yayılma isə informasiyanın sorğu üzərindən yayılmasıdır. Ümumilikdə, Aİ orqanları mümkün qədər sənədlərin elektron formada və qeydiyyatçı vasitəsilə ictimaiyyətə birbaşa əlçatan olmasını təmin etməlidirlər. Bu xüsusilə, qanunvericilik sənədlərinə aiddir. Əgər qeydiyyatçı ilə birbaşa çatımlıq mümkün olmazsa, qeydiyyatçı sənədin harada yerləşdiyini göstərməlidir (Qaydaların 12.4-cü maddəsi). Həssas sənədlər isə qeydiyyatçıda yalnız müəllifin razılığı ilə saxlanılır (maddə 9.3).

Prinsipcə Aİ institutlarının bütün sənədləri ictimaiyyət üçün açıqdır. İstisnalar müəyyən ictimai və şəxsi maraqların qorunması üçün tətbiq olunur (paraqraf II of preamble of Regulation 2001). Bu istisnalar 2001-ci il Qaydalarında ehtiva edilmişdir.

Əsas istisnalar 4-cü maddədə öz əksini tapmışdır. Bu maddə heç bir mütləq və ya diskresion istisnaları əks etdirmir. Bütün istisnalar vacib istisnalar edəcəklər. Bu vacib istisnalar hər biri nisbi xarakter daşıyır. Qaydalara görə istisnaların 3 növü fərqləndirilir.

- Bəzi vacib istisnalar vardır ki, onlar zərər testinin subyektidirlər. Çatımlıq o halda rədd ediləcəkdir ki, məlumatın yayılması aşağıdakıların qorunmasına mənfi təsir etsin.

a) ictimai maraqlar:

- ictimai təhlükəsizlik

- müdafiə və hərbi məsələlər

- beynəlxalq münasibətlər

- Birliyin və ya üzv dövlətin maliyyə, valyuta və iqtisadi siyasəti

b) fərdin gizliliyi və tamlığının qorunması, xüsusilə Birliyin qanunvericiliyin əsasən şəxsi məlumatların mühafizəsi baxımından (maddə 4.1)

İkincisi, informasiyanın yayılması zamanı əgər bu çatımlıq bir sıra maraqların qorunmasını aşarsa bu zaman çatımlıq rədd edilir.

- fiziki və hüquqi şəxslərin kommersiya maraqları və əqli mülkiyyət də daxil olmaqla

- məhkəmə prosesləri və hüquqi məsləhətlər

- audit, istintaq və yoxamaların məqsədi üçün (maddə 4.2)

Üçüncü növ istisna daxili sənədlərə aiddir. Bu sənədlərə daha ciddi zərər testi tətbiq olunur. Çatımlıq ozaman rədd edilir ki, yayılma institutların qərar qəbul etmə prosesinə ciddi şəkildə ziyan vursun (maddə 4.3). Üçüncü tərəfə məxsus olan sənədlərə müxtəlif qaydalar tətbiq olunur. Üçüncü tərəfə məxsus olan sənədə sorğu ünvanlanarsa, institutlar üçüncü tərəflə bu informasiyanın təmin olunmasında 4.1 və ya 4.2-ci maddənin əhatə dairəsinə düşən istisnanın olub olmamasına dair konsultasiya etməlidir (maddə 4.4)[2].

Üzv dövlətlər xüsusi növ üçüncü tərəfdirlər. Onlar institutlara etiraz edə bilirlər ki, üzv dövlətə məxsus olan sənədin onlardan əvvəlcədən alınmış icazəsi olmadan yayılmasın (maddə 4.5). Əgər üzv dövlət sənədə çatımlığa etiraz edirsə, institutlar bu qərara bağlıdır və bu etirazın səbəbi haqqında məlumat verilməyinə gərək duyulmur. Əvvəlcədən icazə tələb etməyən üçüncü tərəfə və ya üzv dövlətə məxsus sənədin yayılmasında isə institutlar sərbəstdir.

İstitanalar sənədin əsas məzmunundan əks olunan mühafizə subyektlərinin qorunması dövründə tətbiq olunur. Bu dövr maksimum 30 ildir (maddə 4.7). Bu müddət, gizlilik və ya kommersiya maraqları və "həssas sənədlər" halında uzana bilər [2].

Əgər müraciət çox uzun həcmli sənədə və ya həddindən artıq çox sayda sənədə ünvanlanarsa, maraqlı institut müraciətə edənlə qeyri-rəsmi şəkildə ədalətli həll tapmaq üçün danışa bilər (maddə 6.3). Ədalətli həll tapılmazsa, institut çatımlıq üçün rədd etməməlidir və müraciətin məzmununu məhdudlaşdırmamalıdır. Əgər sənədin müəyyən bir hissəsi istisna ilə əhatə olunubsa, sənədin qalan digər hissəsi elan edilməlidir (maddə 4.6). 2001-ci il Qaydaları həssas sənədlər üçün ayrıca rejim müəyyən edir. Bu sənədlər tam məxfi, məxfi, gizli olaraq 3 cür klassifikasiya edilir. Bu xüsusi rejim Aİ-nin və bir və ya bir neçə üzv dövlətlərinin maddə 4.1(a)-da göstərilən zəruri maraqlarını, xüsusilə də ictimai təhlükəsizlik, müdafiə və hərbi məsələləri qorumaq üçün mövcuddur.

Birinci qrup məlumatlara onlar aiddir ki, onların icazesiz yayılması Aİ-nin və üzv dövlətlərin zəruri maraqlarına hədsiz ağır təsir altında qoyar. İkinci qrup informasiyaya onlar aiddir ki, onların yayılması Aİ-nin və üzv dövlətlərin zəruri maraqlarına ciddi ziyan vura bilər. Üçüncü qrup informasiyaya isə o məlumatlar daxildir ki, onların icazesiz

yayılması Aİ-nin və üzv dövlətlərinin zəruri maraqlarına ziyan vura bilər [6, s.9].

Daxili sənədlər bağli qaydalar 2001\264 19 Mart sayli Şuranın Qərarında və 2001\844 29 Noyabr sayli Komissiyanın Qərarında ehtiva olunmuşdur. Bu qərarlar Aİ Fəaliyyəti haqqında Müqavilənin 15-ci maddəni və 2001-ci Qaydalarına ziyan vurmada təhlükəsizlik haqqında detallı qaydaları əks etdirir. Bu qaydalar yalnızca Şura və Komissiyaya deyil, eyni zamanda üzv dövlətlərin də məsul təhlükəsizlik orqanlarına ünvanlanır.

İnformasiyanın bu cür klassifikasiya edilməsi yalnızca zəruri olduqda həyata keçirilir. Şuranın Qərarının 3-cü bölməsinin 5-ci maddəsində klassifikasiyadan düzgün istifadə olunmasının vacibliyi vurğulanır [2]. İnformasiyanın sahibi bu cür klassifikasiyaya görə məsuldur. Bu cür informasiyaya çatımlıq "bilmək lazımdır" prinsipinə əsasən həyata keçirilir. Yalnızca öz vəzifəsini, missiyasını həyata keçirmək üçün müəyyən informasiyanı bilməli olan şəxslərə çatımlıq verilir. Şəxslərin Bilmək lazımdır prinsipinə aid olub olmamağı müəyyən etmək üçün Ümumi katiblik, Aİ mərkəzləşdirilmiş qurumları və üzv dövlətlərin şöbələri cəlb olunur. Şəxsə çatımlıq haqda səlahiyyət vermə təhlükəsizlik sertifikatı ilə həyata keçirilir. Həm Şura Qərarı, həm də Komissiya Qərarı klassifikasiya olunmuş materialların hazırlanması, paylaşılması, ötürülməsi, saxlanması, ləğv olunmasına dair detallı materialları əks etdirir.

İstinadlar:

1. Lisbon Treaty on Functioning of EU
2. Regulation (EC) No 1049/2001 of the European Parliament and of the Council regarding Public Access to European Parliament, Council and Commission documents, 30 May 2001
3. UNDP Human Development Report 2002, p. 10.
4. Gözaydın İştər, "Yönetimde Şeffaflık Üzerine Notlar", İdari Usul Kanunu Uluslararası Sempozyumu, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1998.
5. Bellamy, C. and J.A. Taylor, 1998. Governing in the information age. Aldershot: Open University Press.
6. Curtin, D., 2000. Citizens fundamental right of access to EU information: an evolving (digital) passepartout? Common Market Law Review, 37, 7-41.

EU INFORMATION TERMINOLOGY AND DISSEMINATION FORMS

Aysel Hacıyeva

(*hassanly.aysel@mail.ru*)

PhD Candidate,

UNESCO Department of Human rights and information law

(Baku State University)

Abstract

In the EU, the legislation consists of the EU's first-class legislation, secondary legislation. In addition, the legislation of member states does not inevitably affect the EU's domestic law. Thus, the diversity of information terminated in the field of information is also related to this. There is no fixed approach to certain terms and phrases in this field.

Keywords: *personal records, memory notes, government documents, public domain, classification of information, sensitive documents*

ИНФОРМАЦИОННАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ И ФОРМЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ ЕС

Айсель Гаджиева

(*hassanly.aysel@mail.ru*)

аспирант кафедры ЮНЕСКО по правам человека и
информационному праву

Бакинского государственного университета

Резюме

В ЕС законодательство состоит из первоклассного законодательства ЕС, вторичного законодательства. Кроме того, законодательство государств-членов не обязательно затрагивает внутреннее законодательство ЕС. Таким образом, разнообразие информации, заканчивающееся в области информации, также связано с этим. Не существует фиксированного подхода к определенным терминам и фразам в этой области.

Ключевые слова: *личные записи, заметки о памяти, государственные документы, общественное достояние, классификация информации, конфиденциальные документы.*

VƏRƏSƏSİZ ƏMLAKIN BEYNƏLXALQ HÜQUQDA HÜQUQI REJİMİ

Xanımana Qafarova

(*xanım84.84@mail.ru*)

Bakı Dövlət Universitetinin Beynəlxalq xüsusi hüquq
və Avropa hüququ kafedrasının dissertantı

Xülasə

Məqalədə miras əmlakının vərəsəsiz əmlak kimi dövlətə keçməsinin hüquqi mahiyyətinin sistemli analizi aparılmışdır. Azərbaycan Respublikasının vərəsəsiz əmlakın vərəsəsi kimi hüquqi vəziyyəti araşdırılmış, problemin həlli ilə bağlı konkret təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *vərəsəlik hüququ, miras, vərəsəsiz əmlak, mirasın qəbul olunması.*

Vərəsəlik münasibətlərin günümüzün ən geniş yayılmış və sürətlə inkişaf edən problemlə sahələrindən biridir. Bunun səbəbləri isə istər inkişaf, istər xarici dövlətdə kapital əldə edə bilmək imkanları, istər xarici vətəndaşlarla niğah və s. ola bilər. Ən böyük çətinlik isə məhz beynəlxalq arenada baş verən bu münasibətlərin tənzimlənməsi zamanı yaranır.

Vərəsəlik hüququndan danışarkən qeyd edək ki, vərəsəliyin həm milli, həm də beynəlxalq hüquqda iki forması var:

1. Vəsiyyətnamə üzrə vərəsəlik
2. Qanun üzrə vərəsəlik

Vərəsəlik münasibətlərdən danışacağımız zaman bu münasibətlərin ən aktual problemi olan vərəsəsiz əmlak probleminə toxunmamaq mümkün deyil. Vərəsəsiz əmlak məfhumu hələ Qədim Roma dövründən yaranıb formalaşmağa başlamışdır. Qədim Romada belə əmlaka «hereditas iacens» yəni yatmış əmlak deyilirdi [1]. Qədim hüquqda belə əmlak heç kimin sayılmırdı və istənilən şəxs tərəfindən ələ keçirilə bilərdi. Prinsipiat (Qədim Romada respublikadan imperiyaya keçid dövrü) dövründən başlayaraq bu əmlak dövlətə keçməyə başladı. Avqustun dövründən başlayaraq vərəsəsiz əmlakı istisnasız olaraq imperatorun mülkiyyətinə keçməyə başladı. İmperator ölmüş şəxsin miras əmlakı ilə bərabər onun borclarını da öz üzərinə götürürdü. İmperator bu əmladan istədiyi kimi istifadə edir, dövlətin xərclərinin ödənilməsində istifadə edirdi.

Qədim Romada əmlakın vərəsəsiz sayılması onun müsadirə olunması demək idi. Müasir dünya təcrübəsində əmlakı vərəsəsiz hesab etmək üçün onu müəyyən əlamətlərinin olması kifayət sayılır. Məsələn Almaniya qanunvericiliyində bu “qohumların, birgə yaşayan şəxsin, ər və ya (arvadın) olmaması (§1936 AFR Mülki Məcəlləyə Əlavə), İsveçrə və Azərbaycan qanunvericiliyində “ vərəsələrin olmaması (İsveçrə maddə 466, AR maddə 1165) kimi qeyd olunur.

Hər hansı bir məsələ ilə bağlı danışırkən ilk öncə onun anlayışını vermək daha düzgün olardı. Ölən şəxsin əgər nə qanun üzrə, nə də vəsiyyətnamə üzrə vərəsəsi yoxdursa bu zaman ondan geridə qalan əmlak vərəsəsiz əmlak adlanır.

Bu anlayış bütün hüquq sistemlərinə məlumdur. Vəsəsiz əmlaka bir çox dövlətlərin qanunvericiliklərində fərqli səslənsə də mahiyyət etibarını ilə eyni məzmunu daşıyır. Bəzi dövlətlərin qanunvericiliyində ona vərəsəsiz əmlak, bəzilərinə sahibsiz, bəzilərinə isə dövlətə keçən əmlak kimi anlayışlar verilir. Rusiya Federasiyası Mülki Məcəlləsinin 1151-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən “vərəsəsiz əmlak qanun üzrə miras qaydasına görə ya bələdiyyənin, ya federal əhəmiyyətli şəhərin ya da Rusiya Federasiyasının mülkiyyətinə keçir”, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 1165.1-ci maddəsinə əsasən “Əgər nə qanun üzrə, nə də vəsiyyətnamə üzrə vərəsə yoxdursa və ya vərəsələrdən heç biri mirası qəbul etməmişdirsə, yaxud bütün vərəsələr vərəsəlik hüququndan məhrum edilmişdirsə, vərəsələri olmayan əmlak dövlətə keçir; əgər miras qoyan şəxs qocalar, əlillər və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün müəssisələrin, müalicə, tərbiyə və sosial təminat müəssisələrinin təminatında olmuşdursa, onların mülkiyyətinə keçir”. Almaniya Federativ Respublikasının Mülki Məcəlləyə əlavəsində qeyd olunur ki, “əgər miras açıldığı anda miras qoyanın nə qohumu, nə birgə yaşadığı şəxsi ya ər və ya (arvadı) yoxdursa miras qoyanın öldüyü anda yaşadığı ərazinin xəzinəsinə keçir” . Əgər miras qoymuş şəxs bir neçə əyalətdə yaşamışsa, bu zaman onların hər biri bərabər payla varisliyə çağırılır. Lakin əgər miras qoymuş şəxs Alman vətəndaşdırsa, lakin heç bir Alman əyalətində yaşamamışsa bu zaman miras Almaniya dövlətinə keçir.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, əmlakın vərəsəsiz sayılması üçün aşağıdakı əlamətlər olmalıdır:

- 1.Nə qanun, nə də vəsiyyətnamə üzrə varis yoxdursa
- 2.Vərəsələrdən heç biri mirası qəbul etmirsə
- 3.Vərəsələr əmlak hüquqndan məhrum olunmuşsa

Bütün dövlətlərin maddi hüququ öz qanunverciliklərində vərəsəsiz əmlakın satutunu müəyyənləşdiriblər. Təcrübədə əmlakın dövlətə keçməsi dövlətlərin qanunvericiliklərində vahid formada baş vermir. Əmlakın dövlət xəzinəsinə keçməsi beynəlxalq praktikada iki formada baş verir.

Birinci konsepsiyaya görə əmlak dövlətə vərəsəlik formasında (Azərbaycan, Rusiya, Almaniya, Türkiyə) keçir. Azərbaycanda vərəsəsi olmayan əmlak dövlətə vərəsəlik formasında keçir. Digər konsepsiya görə isə əmlak sahibsiz qalır və dövlətə "işğal nəzəriyyəsi" (Fransa, İngiltərə, ABŞ, Avstriya) qaydasında keçir. Əgər vərəsəsiz əmlak dövlətə vərəsəlik formasında keçirsə bu zaman dövlətə vəfat etmiş şəxsin əmlakı ilə birlikdə borcları, kreditorlar qarşısında olan öhdəlikləri də keçir. Lakin işğal nəzəriyyəsində dövlətə yalnız ölmüş şəxsin əmlakı keçir. Eyni zamanda qeyd edək ki, işğal nəzəriyyəsində əmlakın hansı dövlətin vətəndaşına aid olub olmaması əhəmiyyət kəsb etmir. Burada əsas prinsip ərazi prinsipidir. Yəni dövlətin ərazisində yerləşən əmlak onun mülkiyyətinə keçir [2].

Bu zaman fikrimizcə belə nəticəyə gəlmək olar ki, əgər birinci formada yəni vərəsəlik formasında əmlak dövlətin mülkiyyətinə keçirsə bu zaman dövlət ölmüş şəxsin əmlakının harada yerləşməsindən asılı olmayaraq onun əmlakına tam həcmdə haqq iddia edə bilər. Lakin ikinci formada yəni işğal nəzəriyyəsində isə dövlət yalnız öz ərazisində yerləşən əmlaka vərəsəlik hüququ əldə edə bilər. Bu zaman belə bir sual meydana gəlir əgər ölmüş şəxsin əmlakı bir neçə dövlətin ərazisində yerləşirsə bu zaman məsələ neçə tənzimlənir? Bu məsələnin həllinə dövlətlərin yanaşması fərqlidir. Məsələn Fransada bu məsələ ümumi qayda prinsipi-nə əsasən tənzimlənir. Yəni onun ərazisində olan daşınmaz əmlak yalnız onun mülkiyyətinə keçə bilər. Burada məqsəd isəcnəbi dövlətin onun ərazisində daşınmaz əmlaka sahib olmasının qarşısını almaqdır. İngiltərədə bu məsələnin həllinə yanaşmaya nəzər saldıqda burada daşınan əmlaka domisili (daimi yaşadığı yerin qanunu) qanunu tətbiq olunur. Daşınmaz əmlaka isə yalnız yerləşdiyi yerin qanunu tətbiq olunur.

MDB-nin 1996-cı ildə bağlamış olduğu Model Mülki Məcəllənin 1155-ci maddəsinin 1-ci bəndində vərəsədiz əmlaka anlayış verilmiş, 2-ci bəndində isə vərəsəsiz əmlak mirasa daxil olan müvafiq əmlakın yerləşmə yeri üzrə inzibati-ərazi vahidinin (quruluşunun) mülkiyyətinə keçməsi məsələsi qeyd olunur. Model Mülki Məcəllədə göstərilən hal öz əksini Ermənistan Mülki Məcəlləsi (mad. 1224 2-ci bənd), Kazaxıstan Mülki Məcəlləsində (mad.1083) tapmışdır. Lakin bunun əksinə olaraq

vərəsəsiz əmlakın birbaşa olaraq dövlətə keçməsi halı öz əksini Tacikistanın, Moldoviyanın Mülki Məcəllələrində tapmışdır. Moldoviyanın MM-nin 1515-ci maddəsində qeyd olunur ki, əgər nə qanun, nə də vəsiyyəət üzrə vərəsə yoxdursa əmlak dövlətin mülkiyyətinə keçir. Qeyd olunan maddələri nəzərdən keçirdikdə vərəsəsiz əmlakın birbaşa dövlətə və ya hər hansı bir quruma keçdiyini tam olaraq görə bilərik. Milli qanunvericiliyimizdə yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi vərəsəsiz əmlakın ilk öncə dövlətə keçməsi, əgər miras qoyan şəxs qocalar, əlillər və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün müəssisələrin, müalicə, tərbiyə və sosial təminat müəssisələrinin təminatında olmuşdursa, onların mülkiyyətinə keçməsi halı qeyd olunmuşdur (AR MM mad.1165).

Apardığımız araşmanın nəticəsi olaraq deyə bilərik ki, vərəsəsiz əmlak nə qanun, nə də vəsiyyətnamə üzrə vərəsəsi olmayan şəxsin əmlakına deyilir. Bu zaman belə bir sual meydana gəlir, bəs qəyyum və ya himayədar olan şəxs qanun üzrə vərəsə ola bilərmi? Yəni əgər ölmüş şəxs şəxsin heç bir qohumu və ya yaxını yoxdursa qəyyum və ya himayədar vərəsə ola bilərmi? Dövlətlərin qanunvericiliyini tədqiq etdikdə görürük ki, himayədar və qəyyum heç bir halda qanun üzrə vərəsə ola bilmir. Lakin məhkəmə təcrübəsində də rast gəlinən hallardan biri məhz qəyyum və ya himayədarın əmlakına haqq iddia etməsi məsələsidir. Lakin qanunvericiliyimizdə konkret olaraq qeyd olunmuşdur ki, onlar heç bir halda qanun üzrə vərəsə ola bilməzlər. Lakin AR MM 1157-ci maddəyə əsasən onlar ölmüş şəxsin dəfn mərasimi zamanı, xəstəliyi zamanı onun üçün sərf etmiş olduğu pul vəsaitini tələb edə bilər. Deməli qəyyumlar və himayədarlar qanun üzrə vərəsə ola bilmədiyinə görə ölmüş şəxsin isə heç bir varisi yoxdursa ondan geridə qalmış əmlak vərəsəsiz əmlak olaraq dövlət mülkiyyətinə keçir.

Beynəlxalq aləmdə dövlətlər vərəsəsiz əmlakın hüquqi rejimini bağlamış olduqları ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrlə tənzimləyirlər. Bu müqavilələrdə unifikasiya olunmuş maddi hüquq normaları müəyyən olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası bir çox dövlətlərlə ikitərəfli müqavilələr bağlanmışdır ki, bunların sırasında Rusiya, İran, Gürcüstan, Qazaxıstan, Özbəkistan kimi dövlətlərin adını çəkmək olar. Qeyd olunan bu müqavilələrin hər birində unifikasiya olunmuş maddi hüquq norması kimi vərəsəsiz əmlak başlığı altında daşınar əmlakın sahibi olmuş şəxs ölərkən vətəndaşı olmuş Razılığa gələn Tərəfə, vərəsəsiz daşınmaz əmlak isə ərazisində yerləşdiyi Razılığa gələn Tərəfin mülkiyyətinə keçməsi məsələsi qeyd olunur. Bu isə gələcəkdə bu məsələ

ilə bağlı yaranacaq problemin həllinin rahatlıqla aradan qaldırılması deməkdir.

2002-ci il Müstəqil Dövlətlər Birliyi çərçivəsində Mülki, ailə, və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında Kişinyov konvensiyası imzalanmışdır. Konvensiyaya nəzər saldıqda görürük ki, mahiyyət etibarı ilə eyni olsa da, konvensiyada vərəsəsiz əmlak anlayışından istifadə olunmamışdır. Konvensiyada vərəsəsiz əmlak termini mirasın dövlətə keçməsi kimi ifadə olunmuşdur. Konvensiyada qeyd olunur ki, əgər Razılığa gələn Tərəfin mirasa tətbiq edəcəyi qanunvericiyyətinə əsasən varis dövlətdirsə, onda miras kimi çıxış edən daşınar əmlak miras qoyanın öldüyü zaman vətəndaşı olduğu, daşınmaz əmlak isə onun yerləşdiyi Razılığa gələn Tərəfə keçir. Qeyd olunanlardan göründüyü kimi vərəsəsiz əmlak anlayışından heç bir halda istifadə olunmamışdır. Konvensiya ilə bərabər ikitərəfli müqavilələri araşdırdığımız zaman burada olduğu kimi vərəsəsiz əmlak anlayışının qeyd olunmadığı ikitərəfli müqavilələr sırasına Azərbaycan Respublikasının Özbəkistan və Qazaxıstan respublikaları ilə bağlamış olduğu müqavilələri aid etmək olar. Mahiyyət etibarı ilə eyni olsa da, bu müqavilələrdə də vərəsəsiz əmlak termini əvəzinə mirasın dövlətə keçməsi anlayışından istifadə olunmuşdur.

Fikrimizcə istər müqavilələlərdə, istərsə də qanunverilikdə vərəsəsiz əmlak anlayışı yerinə mirasın dövlətə keçməsi kimi anlayışdan istifadə olunması daha məqsədə uyğun olardı. Çünki qeyd etdiyimiz kimi milli qanunvericiliyimizə görə işğal nəzəriyyəsiindən fərqli olaraq, dövlət miras qoyan şəxsin miras əmlakına mülkiyyət hüququnu vərəsəlik yolu ilə əldə edir. Belə ki, əgər dövlət bu münasibətlərdə vərəsə kimi çıxış edə bilirsə və miras qoyanın əmlakı qeyd olunan hallar baş verdiyi zaman dövlətə keçirsə artıq həmin əmlak vərəsəsiz əmlak olmaqdan çıxıb vərəsəlik yolu dövlətə keçir.

Yuxarıda apardığımız araşdırmanın nəticəsi olaraq qeyd edə bilərik ki, dövlət heç bir halda vərəsəlikdən imtina edə bilməz, dövlətə miras əmlakının tam hissəsi ilə bərabər onun müəyyən hissəsi də keçə bilər, vərəsəlik onun miras əmlakına vərəsəlik hüququnu əldə etmək üçün xüsusi iradə bildirməsinə ehtiyac yoxdur.

İstinadlar:

1. <https://studfiles.net/preview/5252304/page:72/>
2. Гетьман-Павлова И.В. Международное частное право: учебник. Москва: Изд-во ЮРАЙТ, 2013, səh. 67

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ВЫМОРОЧНОГО ИМУЩЕСТВА В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Ханумана Кафарова

(xanim84.84@mail.ru)

диссертант кафедры международного частного и европейского
права Бакинского государственного университета

Резюме

В статье проводится системный анализ правовой сущности перехода наследственного имущества как выморочного в собственность государства. Выявляются особенности правового положения Азербайджанской Республики как наследника выморочного имущества, предлагаются конкретные пути решения проблем, выявленных в ходе исследования.

Ключевые слова: *наследственное право, наследство, выморочное имущество, принятие наследства*

LEGAL REGIME OF ESCHEAT IN INTERNATIONAL LAW

Khanimana Kafarova

(xanim84.84@mail.ru)

PhD Candidate

(Baku State University)

Abstract

The article contains a systemic analysis of legal nature of inherited property as escheated ownership of the state. It reveals features of the legal position of the Azerbaijan Republic as a successor of escheat property, offers specific solutions to the problems identified in the study.

Keywords: *law of succession, legacy, escheat, inheritance acceptance.*